

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

MENNESKERETTEN TIL ET RENT OG SUNDT MILJØ?

20. MAJ 2019

JONATHAN TEX RØNNE HANSEN

STUDIENR: 20145838

1. Abstract

Initially this paper examines a few key areas which are necessary for a fundamental understanding regarding this paper. The concept of human rights is defined. The legal relationship regarding human rights instruments are also defined. When a state is a contracting member to a human rights instrument, certain obligations are imposed on states. These obligations are shortly presented. Lastly, the force mechanisms of UDHR, ICCPR, ICESCR and ECHR will briefly be outlined to show how human rights are given practical effect.

Firstly, it is briefly explained what an environment is and what climate change is. The Human Rights Council has emphasized that climate change can complicate the full enjoyment of human rights, but probably also the contracting states obligations. ICCPR article 6.1, ICESCR article 11.1 and 12.2 (b) are therefore examined to illustrate this. The tools used to illustrate this are the UN general comments. It will be shown that the environment and climate change in different ways can complicate the states obligations but also the full enjoyment of human rights.

With *The Stockholm Declaration* and *The Rio Declaration*, it is further shown that the enjoyment of human rights can get affected by the environment and climate change. *The Stockholm Declaration* proclaims that the natural and man-made environment are essential for the enjoyment of human rights and builds a principle on that humans should be able to live in an environment suitable to their health and well-being. *The Stockholm Declaration* is built upon in *The Rio Declaration* and the declaration enshrines other important principles. Though both declarations are soft law, it will be shown that the principles in both declarations are effective and respected through general comments in UN, ECtHR case-law and the 10. principle in *The Rio Declaration* is effective through *The Aarhus Convention*. All though the two declarations and the convention not are directly mentioned in *The Banjul Charter* and African case-law, the ideas behind are also indirectly shown in *The Banjul Charter* and the case-law.

This paper will conclude that there positively is a protection to exist in a clean and safe environment through article 8 in ECHR. The possibility of this is due to the dynamic interpretation of ECtHR case-law. Furthermore, it will conclude that there exists a right to a general satisfactory environment suitable to development in *The Banjul Charter*. Closely related to this is *The Aarhus Convention*. All though the convention not is a human rights instrument, it still provides individuals with rights to information, participation and justice regarding environmental matters.

Indholdsfortegnelse

1. Abstract.....	1
2. Introduktion	4
2.1. Indledning	4
2.2. Problemformulering.....	6
2.3. Afgrænsning	7
2.4. Metode.....	8
3. Hvad er menneskerettigheder?	10
3.1. Introduktion til De Forenede Nationer og The Bill of Rights.....	10
3.2. Menneskerettighedsbegrebet.....	11
3.3. Hvem gælder forpligtelsen for?	12
3.4. Retshåndhævelse	13
3.4.1. UDHR	13
3.4.2. ICCPR og ICESCR	13
3.4.3. EMRK	16
4. Retten til et rent og sundt miljø	18
4.1. Miljøet og klimaforandringer.....	18
4.2. The International Bill of Rights	19
4.3. Declaration of The United Nations Conference on the Human Environment	23
4.4. The Rio Declaration on Environment and Development.....	25
4.5. The Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters	25
4.6. The European Convention on Human Rights	27
4.7. EMD retspraksis	29
4.7.1. López Ostra v. Spain.....	29
4.7.2. Guerra and Others v. Italy	30

4.7.3. Tătar v. Romania.....	31
4.7.4. Di Sarno and Others v. Italy.....	34
4.7.5. L.C.B v. United Kingdom.....	36
4.7.6. Powell and Rayner v. The United Kingdom.....	37
4.8. Opsummering af den samlede EMD retspraksis.....	38
4.9. The African Charter on Human and Peoples' Rights.....	39
4.10. Opsummering af retten til et rent og sundt miljø.....	43
5. Konklusion.....	45
6. Litteraturliste	50
6.1. Regelværk:	50
6.2. Publikationer:	52
6.3. FN: resolutioner og generelle kommentarer:	55
6.4. Hjemmesider:	56
6.5. Retspraksis:.....	57
6.5.1 EMD:.....	57
6.5.2. Den Afrikanske Kommission:.....	58

2. Introduktion

2.1. Indledning

Ifølge World Health Organization (WHO) kunne 26% ud af 5.9 millioner dødsfald ved børn, som ikke var nået femårsalderen endnu i 2015, henføres til miljømæssige risici og være undgået ved at adressere disse.¹ 92% af jordens befolkning lever i luft, som er forurenet i forhold til WHO's forureningsgrænser.² Omkring 600.000 børn under fem år dør årligt som følge af forureningen i luften.³ I 2012 døde 361.000 børn grundet diarré, som kunne have været reduceret ved en mulighed for renere vand, sanitet og hygiejne.⁴ En af de nyere problematikker vedrørende børns dødsfald er miljømæssige risici, som findes ved kemikalier og klimaforandringer. Eksempelvis vil kemikalier fra plastik og andre forarbejdede produkter finde deres vej ind i fødekæden. Klimaforandringerne fra afbrænding af fossile brændstoffer ses som en af de helt store risici for børns helbred.⁵

Som et eksempel kan det i et af de internationale instrumenter vedrørende menneskerettigheder, *The Convention on the Rights of the Child* (CRC), læses, at der står skrevet i det præambulære punkt nr. 5, at et naturligt miljø er en nødvendighed for udvikling og velbefindende for alle, men specielt børn. Artikel 24, stk. 2, litra c i CRC er eksempelvis dedikeret til dette formål og foreskriver, hvilke foranstaltninger kontraherende stater skal foretage for at imødekomme dette. Undersøges den generelle kommentar til CRC artikel 24, står der også, at der er en voksende forståelse for, at eksempelvis klimaforandringer har en indvirkning på børns helbred.⁶ Det må derfor i en spæd start konkluderes, at der er en problematik vedrørende klimaforandringer, miljøet, vi interagerer i, og hvordan det kan være med til at nedsætte den fulde realisering af børns menneskerettigheder samt komplicere staters aktive forpligtelser i forhold til CRC. Den fulde realisering af menneskerettigheder skal forstås som problematikken, hvor en menneskerettigheds fulde potentiale ikke kan realiseres blandt individer. Eksempelvis kompliceres retten til liv af luftforurening og forurenet vand, og dermed nedsættes rettighedens fulde potentiale. Når det bliver skrevet, at staters forpligtelser kan kompliceres af miljøet og klimaforandringer, betyder det, at der er et krav til stater om at foretage sig noget aktivt for, at de enkelte rettigheder kan realiseres fuldt ud blandt individer.

¹ WHO: *Inheriting a sustainable world?* (2017) s. xi & WHO: *Don't pollute my future* (2017), s. 1.

² WHO: *Don't pollute my future* (2017), s. 3.

³ WHO: *Don't pollute my future* (2017), s. 3.

⁴ WHO: *Inheriting a sustainable world?* (2017) s. xi & WHO: *Don't pollute my future* (2017), s. 3.

⁵ WHO: *Inheriting a sustainable world?* (2017) s. xii.

⁶ UN Doc. CRC/C/GC/15, afsnit 5, s. 4.

I tiden efter 2. Verdenskrig med etableringen af *De Forenede Nationer* (FN) og *The Council of Europe* må det siges, at prioriteringerne var at få udformet menneskerettigheder, som sikrede de grundlæggende, men også vigtigste aspekter af at være et menneske. I daglig tale bliver rettighederne refereret til som civile, politiske, sociale, kulturelle og økonomiske rettigheder. Samlet set 1. og 2. generations menneskerettigheder. Menneskerettighederne eksisterer eksempelvis i *The International Bill of Rights* og *The European Convention on Human Rights* (EMRK). Visse af disse rettigheder og instrumenter blev udformet på en tid, hvor miljøet samt klimaforandringer af indlysende grunde ikke var af højeste prioritet.

Som det kan læses ovenstående i CRC, nævnes det, at miljøet samt klimaforandringer er af essentiel betydning for udvikling og velbefindende. Ligeledes er der medtaget en selvstændig artikel i instrumentet, som medfører forpligtelser for de kontraherende stater i forhold til eksempelvis miljømæssige problematikker. CRC er FN's nyeste instrument og trådte i kraft 2. september 1990.⁷ Der er dermed med tidens løb nok sket en udvikling og et øget fokus på samspillet mellem menneskerettigheder, miljøet og klimaforandringer. Menneskerettigheder, miljøet og klimaforandringer kobles ikke selvstændigt op på, hvordan det har en indvirkning på børn i dette speciale, og hvordan de tre fælles kan have indvirkning på hinanden. Det er blot for at eksemplificere, hvordan det miljø vi lever i og klimaforandringer kan have betydning for realiseringen af menneskerettigheder samt staters forpligtelser. CRC gælder endvidere kun for ét specifikt retsobjekt, som er børn under 18 år. Dette følger af CRC artikel 1. Med dette speciale forsøges det at behandle universaliteten i menneskerettigheder, og CRC behandles dermed ikke yderligere.

Der er ligeledes i nyere tid set flere internationale instrumenter, som adresserer miljøet og klimaforandringer. I 1992 kom eksempelvis *The United Nations Framework Convention on Climate Change*. Denne blev udvidet allerede i 1997 med *The Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change* og erstattet af *The Paris Agreement under The United Nations Framework Convention on Climate Change* i 2016. Inden for relativt kort tid har der altså været et behov for at udvide allerede eksisterende instrumenter, hvilket tyder på en udvikling og et øget fokus på vigtigheden af regulering indenfor det klimamæssige område. I *The Paris Agreements* præambulære punkt nr. 11 anerkendes det eksempelvis, at klimaforandringer ses som en bekymring

⁷ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en

for menneskeligheden, og når klimaforandringer skal adresseres, skal det ske med respekt for menneskerettigheder.⁸

I tiden efter 2. Verdenskrig blev der ikke direkte konstitueret en menneskeret til at leve i et sundt, rent eller sikkert miljø. Der er, som skrevet i ovenstående, dog en klar retning mod aspekterne i forhold til, hvordan klimaforandringer og miljøet interagerer med menneskerettigheder som set i CRC. Dette stemmer overens med det øgede fokus, der vokser med internationale instrumenter vedrørende klimaforandringer og miljøet. Med dette speciale undersøges det, hvorvidt der eksisterer en direkte menneskeret til et rent og sundt miljø, og hvorledes miljøet samt klimaforandringerne kan siges at komplicere staters aktive forpligtelser og dermed også realiseringen af de allerede etablerede menneskerettigheder blandt individer. Specialet vil bygge på to hovedkapitler i forhold til undersøgelsen af dette. I kapitel 3 vil det kort redegøres for, hvad der skal forstås ved menneskerettigheder og, hvem der er underlagt forpligtelser og rettigheder i forhold til menneskerettigheder samt hvilke slags forpligtelser, der er tale om. Slutteligt i kapitel 3, vil der kort blive præsenteret muligheder for, hvordan retshåndhævelse kan ske. Dette falder naturligt, eftersom en rettighed som udgangspunkt ikke har nogen betydelig kraft uden en mulighed for håndhævelse. Kapitel 4 vedrører selve retten til et rent og sundt miljø. Først vil der kort redegøres for forskellen mellem, hvad et miljø er og hvad, der skal forstås ved klimaforandringer. Herefter vil det undersøges, om der eksisterer en ret til et rent og sundt miljø. Samtidigt vil udvalgte menneskerettigheder undersøges i forhold til, hvorvidt det kan siges, at disse rettigheder kan komplicere staters aktive forpligtelser på grund af miljøet og klimaforandringer, og om miljøet og klimaforandringer besværliggør den fulde realisering af menneskerettigheder blandt individer. Til sidst i dette speciale vil der blive præsenteret en samlet konklusion af det undersøgte og resultater.

2.2. Problemformulering

I dette speciale søges svar på følgende: Eksisterer der en menneskeret til et rent og sundt miljø? Kan en stats aktive forpligtelser kompliceres af miljøet og klimaforandringer? Kan miljøet og klimaforandringerne have en indvirkning på den fulde realisering af menneskerettigheder blandt individer?

Før dette kan besvares, er der visse delspørgsmål, som er nødvendige at afklare. Det skal afklares, hvad et miljø er, og hvordan dette forstås i forhold til spørgsmålet om klimaforandringer. Der skal præsenteres en afklaring omkring, hvad menneskerettighedsbegrebet defineres som, og hvilke

⁸ https://treaties.un.org/doc/Treaties/2016/02/20160215%2006-03%20PM/Ch_XXVII-7-d.pdf

forpligtelser stater skal forholde sig til, når de vælger at kontrahere til et menneskerettighedsinstrument. Det skal samtidigt redegøres for, hvilke muligheder der er for retshåndhævelse i forhold til menneskerettigheder. Før det kan konkluderes, om der består en ret til et rent og sundt miljø, og om miljøet samt klimaforandringer kan påvirke stateres aktive forpligtelser og den fulde realisering af menneskerettigheder blandt individer, skal der gives en introduktion til en række specifikke instrumenter og retspraksis.

2.3. Afgrænsning

Ordet miljø optræder på forskelligvis gennem specialet. Det kan eksempelvis være retten til et rent miljø, retten til et sundt miljø eller retten til et sikkert miljø. Der vil ikke blive differentieret mellem forskellene. Grundlæggende dækker det over det samme, selvom det er brugt forskelligt i forskellige lovtekster og retspraksis. Det skal hovedsageligt dække over et miljø, som er det mest naturlige og ikke udsat for en negativ påvirkning af eksempelvis forurening. En nærmere definerings findes i afsnit 4.1.

Eftersom der findes lovtekster og retspraksis vedrørende menneskerettigheder på et internationalt, regionalt og nationalt plan, er det nødvendigt at foretage en afgrænsning af, hvad dette speciale beskæftiger sig med. Ideelt vil alle instrumenter på alle plan skulle analyseres og systematiseres. Af hensyn til omfanget af specialet, er det blevet vurderet at internationale og regionale kilder i FN-regi, europæisk-regi og det afrikanske-regi er mest oplysende i forhold til emnet. Kilderne i FN-regi er mangfoldige og danner grundlag for internationale, regionale og nationale menneskeretlige instrumenter og retspraksis, og det er derfor et naturligt valg at behandle visse af FN-kilderne. Det menneskeretlige instrument i europæisk-regi er ofte beskrevet som et levende instrument, og retspraksis herunder er af afgørende betydning for retten til et rent og sundt miljø i europæisk-regi. I afrikansk-regi er der en direkte rettighed og retspraksis, som henvender sig til et rent og sundt miljø, hvorfor det er af interesse af behandle dette.

Af samme årsag kan der ikke gives et indblik i alle eksisterende menneskerettigheder, og om hvorvidt forpligtelserne og realiseringen er påvirkelige på grund af miljøet eller klimaforandringer. Der vil derfor blive udvalgt visse menneskerettigheder, hvor realiseringen og forpligtelserne af disse kan medføre problematikker på grund af miljøet og klimaforandringer. De menneskerettigheder, som der i den øvrige del af specialet er blevet behandlet, er kun

menneskerettigheder under *The International Bill of Rights*.⁹ Valget er sket udfra gennemgange af FN's generelle kommentarer til de respektive menneskerettigheder samt en udtalelse fra *The Human Rights Council*.

Eftersom menneskerettigheder medfører rettigheder og forpligtelser, er det nødvendigt at knytte en kommentar til, hvordan disse rettigheder og forpligtelser bliver håndhævet, og hvordan det i praksis gives en kraft. Der vil derfor blive præsenteret et kort afsnit af aspektet vedrørende håndhævelse af menneskerettigheder. Afsnittet berører ikke uddybende muligheder for retshåndhævelse. Afsnittet berører kun de vigtigste elementer og kriterier for at give et indblik i, hvordan retshåndhævelsen på forskelligvis fungerer. Retshåndhævelse af menneskerettigheder ligner på sin vis hinanden. Derfor bliver aspektet af dette kun behandlet i forhold til *The International Bill of Rights* og EMRK, eftersom det vil blive overflødigt at også behandle mulighederne indenfor det afrikanske kontinent.

2.4. Metode

Til besvarelsen af specialets problemformulering vil den retsdogmatiske metode blive anvendt. Den retsdogmatiske metodes formål er at analysere og beskrive gældende ret.¹⁰ *The International Court of Justice* (ICJ), som er et juridisk organ under FN,¹¹ tager udgangspunkt i *The Statute of The International Court of Justices* artikel 38, stk. 1, litra a-d i forhold til hvilke værktøjer, som skal anvendes til en tvistløsning mellem stater. I dette speciale vil de samme værktøjer som udgangspunkt blive anvendt.

De emner, som specialet behandler, er emner, der har været sporadisk spredt i litteraturen og retspraksis. Der er dermed ikke fundet nogen fast og uddybende litteratur, som giver et konkret overblik over emnet. Derfor er formålet med dette speciale at systematisere visse dele af emnet for at give et indblik i, hvorvidt der eksisterer en menneskeret til et rent og sundt miljø, og hvorvidt miljøet og klimaforandringer kan komplicere stateres aktive forpligtelser samt den fulde realisering af menneskerettigheder blandt individer.

Der bliver ligeledes præsenteret internationale instrumenter i form af deklARATIONER og konventioner. De udvalgte deklARATIONER og konventioner er sket, eftersom de optræder flere forskellige steder i elementer af de instrumenter, som specialet behandler - eksempelvis i retspraksis og de generelle

⁹ Dermed vil CRC ikke blive behandlet yderligere i dette speciale, eftersom CRC ikke er en del af *The International Bill of Rights*.

¹⁰ Munk-Hansen: *Retsvidenskabsteori* (2018), s. 64.

¹¹ <https://www.icj-cij.org/en/court>

kommentarer til de udvalgte menneskerettigheder. Endvidere har deklamationer en specifik retskildemæssig værdi. De deklamationer, som bliver præsenteret, behandler principper. Der skal gives en yderligere bemærkning til den retskildemæssige status af de instrumenter, som ses anvendt i dette speciale. Dette er af relevans, når specialet behandler kilder i FN-regi. Der bliver som udgangspunkt opereret med to terminologier, når den retskildemæssige status skal afgøres. *Soft law* dækker over de retskilder, som ikke medfører retlige forpligtelser. Eksempelvis er resolutioner, deklamationer og generelle kommentarer, som FN har udarbejdet, ikke juridisk bindende. De har blot status af eksempelvis principper, fortolkningsbidrag, vejledninger og forventet ”opførsel”, som de kontraherende stater kan vælge at tage udgangspunkt i, men stater vil ikke blive mødt med juridiske sanktioner, såfremt de ikke overholdes.¹² Derfor er eksempelvis *The Stockholm Declaration* og *The Rio Declaration*, som bliver introduceret nedenfor, ikke af juridisk bindende karakter, men blot principper som stater kan følge.¹³ Modsat *soft law* er *hard law*, som er juridisk bindende og kan blive mødt med juridiske sanktioner, som eksempelvis kan håndhæves af en domstol.¹⁴ Dette kan eksempelvis ses med EMRK, som er direkte juridisk bindende og har den europæiske domstol (EMD) tilknyttet. Ligeledes er *The International Covenant on Civil and Political Rights* (ICCPR), *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (ICESCR) og *The Aarhus Convention* af bindende karakter. *The Intergovernmental Panel on Climate Changes* (IPCC) rapporter, som bliver brugt til definerende af klimaforandringer, er ikke en juridisk instans, men derimod et organ, som FN har etableret, som har at gøre med videnskaben i forhold til klimaforandringer. IPCC tilbyder videnskabelige vurderinger i forhold til klimaforandringer til politiske beslutningstagere.¹⁵ På samme vis er der brugt WHO publikationer til definerende af, hvad et miljø er. WHO arbejder med at promovere helbred verden over, og deres publikationer er ikke juridisk bindende.¹⁶ Grunden til valget af kilder til definerende af begreberne er, at både WHO og IPCC er internationale instanser, som er etableret af FN.¹⁷ Derfor falder det naturligt, eftersom specialet hovedsageligt behandler internationale kilder i FN-regi.

Specialet behandler en del forskellige problematikker, retskilder og praksis. For at lette overblikket vil der i hvert kapitel kort indledes med, hvad kapitlet omhandler, og hvad der vil undersøges i kapitlet. Ligeledes vil der løbende blive præsenteret delkonklusioner.

¹² Harhoff mfl.: *Folkeret* (2017), s. 122-123 & 184-185.

¹³ Henriksen: *International Law* (2017), s. 37.

¹⁴ <https://www.ecchr.eu/en/glossary/hard-law-soft-law/> & Harhoff mfl.: *Folkeret* (2017), s. 184-185.

¹⁵ <https://www.ipcc.ch/about/>

¹⁶ <https://www.who.int/about/what-we-do>

¹⁷ <https://www.who.int/about/history/en/> & <https://www.ipcc.ch/about/history>

3. Hvad er menneskerettigheder?

Kapitlet vedrørende, *hvad er menneskerettigheder*, er hovedsageligt af redegørende karakter, og det skal tjene som et kapitel til den basale forståelse, når menneskerettigheder behandles. Dermed gives der et indblik i definitionen af selve menneskerettighedsbegrebet, og hvem der er pligtsubjekt og rettighedssubjekt i forhold til menneskerettigheder. Specifikt knyttes der en kommentar til, hvordan forpligtelserne i forhold til menneskerettigheder skal forstås. Rhona Smith skriver i hendes bog *international Human Rights Law*, at et udgangspunkt i en analyse af moderne menneskerettigheder fornuftigt vil kunne tage sit afsæt i *The International Bill of Rights*, hvilket der ligeledes vil blive gjort i dette speciale.¹⁸ Slutteligt vil der kort blive præsenteret muligheder for retshåndhævelse af *The International Bill of Rights* og EMRK.

3.1. Introduktion til De Forenede Nationer og The Bill of Rights

FN blev til efter 2. Verdenskrig i 1945. 51 lande forpligtede sig efter krigen til opretholdelse af international sikkerhed, fred og promovning af menneskerettigheder. Formålene med FN kommer til udtryk i FN Charteret kapitel 1, artikel 1, stk. 1-4, som hovedsageligt er opretholdelsen af international fred, sikkerhed og udvikling af venskabelige relationer stater i mellem. FN tæller i dag 193 medlemsstater og nyder derfor en stor kraft i alle dele af verdenen.¹⁹ Interessant var det, at FN i Charterets artikel 1, stk. 3 nævner, at et af formålene var at promovere og opfordre til respekten for menneskerettigheder. For dets tid var det en radikal udmelding, og det var med til at statuere menneskerettigheders rolle i et internationalt perspektiv. Dermed også en ende på suveræniteten over stateres egen jurisdiktion af deres nations borgere.²⁰

Selvom formålene var lagt til grund, manglede der stadig en afklaring af, hvad begrebet menneskerettigheder dækkede over. Det var heller ikke afklaret, hvad stateres ansvar var i forhold til promovningen af menneskerettigheder. Det første store spring mod dette var med bekræftelsen af et instrument bestående af internationale menneskerettigheder.²¹

FN udarbejdede i 1948 rammerne for et internationalt regelsæt bestående af menneskerettigheder på et civil, politisk, socialt, kulturelt og økonomisk plan også kendt som *The Universal Declaration of Human Rights* (UDHR), og senere i 1966 de to instrumenter *ICCPR* og *ICESCR* som delte

¹⁸ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 31.

¹⁹ <http://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html>

²⁰ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 28.

²¹ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 30.

rettighederne op i selvstændige og uddybende regelsæt. Disse tre instrumenter udgør fundamentet af internationale menneskerettigheder, som FN har udarbejdet. Instrumenterne refereres ofte til som *The International Bill of Rights*.²² UDHR er i dag oversat til over 500 forskellige sprog.²³

3.2. Menneskerettighedsbegrebet

Menneskerettighedsbegrebet kan forstås på mange måder, og det har forskellig betydning i forskellig kontekst og tid.²⁴ Forståelsen af hvor, menneskerettigheder skal udledes fra, og hvad de indebærer, afhænger af mange forskellige faktorer. Retsidealismen, som er en fornyelse af naturretten og en reaktion imod retspositivismen, ser eksempelvis, at ret indebærer nogle principper og værdier, som står højere end magthavernes råden. Retspositivisme anerkender derimod kun den menneskeskabte ret. Tilhængere af retspositivisme vil eksempelvis ikke anfægte gyldigheden af tyske love, som legitimerede masseudryddelsen i tyske koncentrationslejre under 2. Verdenskrig. Ret er altså adskilt fra moral her.²⁵ Det afhænger samtidigt af, hvilket tankesæt det enkelte individ er tilhænger af. En naturlig tænker vil se menneskerettigheder som noget, der er ”givet”, hvor en deliberativ tænker vil se menneskerettigheder som noget, der er ”indgået”.²⁶ Afhængig af læseren, vil det derfor ikke give et fuldkomment billede af, hvad menneskerettigheder er. Specialet søger som udgangspunkt at ramme en bredt accepteret definition af hvad menneskerettigheder er, og dette gøres ved at rette fokus mod de moderne menneskerettigheder.

The Office of the High Commissioner for Human Rights er den førende instans indenfor FN, som behandler og promoverer menneskerettigheder.²⁷ *The Office of the High Commissioner* skriver, at ”*Human rights are rights inherent to all human beings, whatever our nationality, place of residence, sex, national or ethnic origin, colour, religion, language, or any other status. We are all equally entitled to our human rights without discrimination. These rights are all interrelated, interdependent and indivisible.*”²⁸ I den forbindelse kan der samtidigt henvises til UDHR artikel 1 og 2, som nævner det samme vedrørende international universalitet og et forbud mod diskrimination. UDHR artikel 1 er også udtryk for den filosofi, som hele UDHR bygger på.²⁹

²² Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 30-31.

²³ <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

²⁴ Munk-Hansen: *Retsvidenskabsteori* (2018), s. 96.

²⁵ Munk-Hansen: *Retsvidenskabsteori* (2018), s. 91-92 & 113.

²⁶ Dembour: “*What are Human Rights? Four School of Thoughts*” (2010), s. 2-11.

²⁷ <https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/WhoWeAre.aspx>

²⁸ <https://www.ohchr.org/en/issues/pages/whatarehumanrights.aspx>

²⁹ OHCHR: *Fact Sheet No. 2 (Rev. 1)* (1996), afsnit: Universal Declaration of Human Rights, afsnit 6, s. 3.

Menneskerettighedsbegrebet tager sit udgangspunkt i ovenstående citat og er derfor i dette speciale: Rettigheder som ethvert menneskeligt individ nyder uanset dets kulturelle, geografiske eller personlige baggrund.

Et vigtigt aspekt omkring menneskerettigheder, er, at rettighederne er ”*interrelated, interdependent og indivisible*”. *The Vienna Declaration* skriver, at alle menneskerettigheder er ”*universal, indivisible, interdependent and interrelated*”.³⁰ Det universelle aspekt som der er givet udtryk for, betyder, at det gælder for alle menneskelige individer uden diskrimination af eksempelvis personlige eller kulturelle baggrunde. Princippet om universalitet så dagens lys første gang i UDHR og kan findes i UDHR artikel 1.³¹ Med *indivisible, interdependent og interrelated* menes der kort beskrevet at menneskerettigheder ikke kan adskilles. De civile og politiske rettigheder kan ikke adskilles fra hinanden. Retten til liv kan ikke isoleres fra forbuddet mod tortur. Ligesom de sociale, kulturelle og økonomiske rettigheder kan retten til arbejde ikke realiseres fuldt ud, hvis ikke et individ har ret til uddannelse. Rettighederne krydser ligeledes hinanden, forstået på den måde, at retten til liv eksempelvis heller ikke kan isoleres fra retten til arbejde. Hvis der derfor gøres indskrænkninger i én rettighed, har det en effekt på en anden rettighed og visa versa. Alle rettighederne har altså lige status og der eksisterer ikke et hierarki. Rettighedernes betydning i forhold til hinanden omhandler, at alle rettigheder er afhængige af hinanden. Hver rettighed er altså med til at bidrage til den fulde realisering af alle menneskerettighederne.³²

3.3. Hvem gælder forpligtelsen for?

Det blev konkluderet i det ovenstående, at menneskerettigheder gælder for alle menneskelige individer uden diskrimination og hensyn til individets baggrund. Det er endvidere vigtigt at holde sig for øje, at menneskerettigheder er reguleringen mellem stat og individ. De, som kan krænke menneskerettighederne, er derfor stater. Forpligtelsen til at overholde menneskerettigheder pålægger altså den kontraherende stat til det pågældende instrument. Når stater forpligter sig til et af de mange menneskerettighedsinstrumenter, følger der nogle forpligtelser med. Disse forpligtelser er ofte benævnt som *respect, protect and fulfil*, og det er forpligtelser, som pålægges stater.³³ Forpligtelsen, som omhandler *respect*, betyder, at en stat blot skal afholde sig fra at gøre indgreb i rettighederne. Stater skal derfor blot forholde sig passivt. I forhold til *protect* skal stater beskytte

³⁰ The Vienna Declaration (1993), punkt 5, s. 3.

³¹ <https://www.ohchr.org/en/issues/pages/whatarehumanrights.aspx>

³² <https://www.unfpa.org/resources/human-rights-principles> & <https://www.ohchr.org/en/issues/pages/whatarehumanrights.aspx>

³³ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/Pages/InternationalLaw.aspx>

individer og grupper mod indgreb i rettighederne. I forhold til *fulfil* skal stater her foretage positive foranstaltninger, således menneskerettighedernes fulde potentiale realiseres. Dette kan eksempelvis være igennem lovgivnings og administrative foranstaltninger.³⁴

3.4. Retshåndhævelse

Der vil i det følgende gives en introduktion til, hvordan retshåndhævelsen sker i internationalt regi i forhold til UDHR, ICCPR og ICESCR. Der vil dernæst blive gives en introduktion til det europæiske system. Selvom *Banjul Charteret* er blevet behandlet i dette speciale, er det vurderet, at behandlingen af retshåndhævelsen er overflødig, fordi mulighederne for retshåndhævelse af menneskerettigheder grænser sig op af hinanden både internationalt og regionalt. Derfor er en introduktion til UDHR, ICCPR, ICESCR samt det europæiske system vurderet til at bidrage til et fyldestgørende indblik.

3.4.1. UDHR

UDHR er blot et katalog af rettigheder. UDHR er derfor i den forstand ikke et bindende menneskerettighedsinstrument, som medfører rettigheder og forpligtelser. Derimod har instrumentet med dets baggrund og tilslutning verden over, en enorm kraft bag sig, og det bliver i den forbindelse nævnt, at UDHR har *strong moral force*.³⁵

UDHR har imidlertid skabt en form for konsensus i forhold til menneskerettigheder, og det kan bruges som et fortolkningsbidrag, og selve UDHR har været grundstenen for mange efterfølgende regionale og nationale menneskerettighedsinstrumenter.³⁶ Af relevans i forhold til retshåndhævelses aspektet er derimod ICCPR og ICESCR. De to instrumenter blev til, da *The General Assembly* valgte at se bort fra konstruktionen af ét stort juridisk bindende instrument og dermed delte det op i to selvstændige og uddybende regelsæt. Disse blev til i 1966, men trådte først i kraft i 1976.³⁷

3.4.2. ICCPR og ICESCR

Forpligtelserne under ICCPR og ICESCR grænser meget op af hinanden, og de vil derfor blive behandlet sammen.

³⁴ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/Pages/InternationalLaw.aspx>, UN Doc. CCPR/C21/Rev.1/Add. 13 (2014), punkt 6-8, s. 3-4 & UN Doc. E/1991/23 (1990), punkt 3, s. 1.

³⁵ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 39.

³⁶ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 39-40.

³⁷ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 44-45.

3.4.2.1. State reports

De kontraherende stater skal i medfør af ICESCR artikel 2, stk. 1 søge mod den fulde realisering af rettighederne i ICESCR. Dette skal ske 1) individuelt, 2) gennem international assistance, 3) samarbejde 4) samt via økonomisk og tekniske ressourcer til det maksimale af tilgængelige ressourcer. Specielt skal realiseringen også ske igennem vedtagelse af lovgivningsmæssige foranstaltninger. Overvågningen af implementeringen af de pågældende rettigheder eller foranstaltninger i ICESCR sker igennem det, som er benævnt *periodic state reports*. De kontraherende stater til ICESCR skal blandt andet sende rapporterne til *The Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR)*.³⁸ Rapporterne skal indeholde de fremskridt, som den kontraherende stat har foretaget i forhold til realiseringen af rettighederne. De kontraherende stater skal to år efter accept af instrumentet indsende en rapport vedrørende implementeringen. Herefter skal det ske hver femte år. CESCR undersøger herefter rapporterne, og de kommer med deres anbefalinger til staterne samt *concluding observations*.³⁹ I medfør af ICCPR artikel 2, stk. 1 skal staterne sørge for at respektere og sikre rettighederne for alle individer indenfor deres jurisdiktion samt territorie i ICCPR. Hvor dette ikke allerede er sikret igennem lovgivningsmæssige foranstaltninger, skal dette ske, således rettighederne kan opnå realisering i medfør af ICCPR artikel 2, stk. 2. Overvågningen af implementeringen af rettighederne i ICCPR sker primært som ved ICESCR igennem rapporter. Disse sendes til *The Human Rights Committee (CCPR)* indenfor et år af accepteringen til ICCPR og herefter når CCPR anmoder om det. Rapporterne bliver eksamineret og herefter kommer CCPR med deres *concluding observations*.⁴⁰ Reguleringen omkring rapporterne fremgår af ICCPR artikel 40. De kontraherende stater skal altså indsende rapporter vedrørende, hvilke skridt de har taget i forhold til implementeringen af rettighederne. *Concluding observations* skal forstås som CESCR og CCPR's kommentarer til, hvorvidt de er positivt eller negativt stemt i forhold til staternes implementering samt forslag til forbedringer.⁴¹ Som tidligere nævnt i opgaven, ligger retsforholdet mellem stat og individ. I forhold til *state report* systemet er det de kontraherende stater, som undergår forpligtelser overfor FN nærmere CCPR og CESCR. Rapportsystemet er ofte set som et mindre påtrængende middel, og det er ikke særligt konfronterende, når det kommer til overholdelse af implementering. Ligeledes er rapportsystemet

³⁸ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 47-48.

³⁹ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 47-48 & <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/CESCRIntro.aspx>

⁴⁰ <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIntro.aspx>

⁴¹ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 49, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIntro.aspx> & Rodley: *Routledge Handbook of International Human Rights Law* (2013), s. 672-673.

gennemsyret af rapporter, som ikke er indsendt til tiden - og i visse tilfælde slet ikke indsendt. I kraft af, at det er et overvågningssystem, kan der dermed ikke gøres indgreb fra FN's side, og staternes suverænitet bevares.⁴² Det skal dog bemærkes, at fordelene ved systemet beror på offentliggørelsen. Rapporterne er fuldt tilgængelige for offentligheden, og ingen stater ønsker at fremstå som et "dårligt eksempel" på et internationalt plan.⁴³ Tidligere i specialet blev de generelle kommentarer nævnt. De generelle kommentarer kan være med til klargøre, hvilke forpligtelser de kontraherende stater skal foretage samt uddybe disse.⁴⁴

3.4.2.2. *Inter-state complaints*

Inter-state complaints er endnu en mulighed for at retshåndhæve de forpligtelser, der er tilknyttet til et instrument. En pågældende stat kan indbringe en klage vedrørende den påklagede stat, og hvorvidt det menes, at denne ikke opfylder de pågældende forpligtelser under et givent instrument. Stater kan imidlertid være fraholdende i forhold til at indgå i sådanne sager, og det vil ofte blive søgt at løse udenom en decideret klage. Specifikt er der i ICCPR medtaget artikel 41, som giver adgang til *inter-state complaints*, hvor en pågældende stat altså kan indbringe spørgsmål vedrørende en anden stat i forhold til om denne opfylder forpligtelserne under ICCPR. I forhold til ICESCR er der i *The Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* medtaget muligheden for *inter-state complaints* i artikel 10.⁴⁵

3.4.2.3. *Individual complaints*

Det sidste værktøj, som skal nævnes i internationalt FN-regi, er muligheden for *individual complaints*. Som nævnt ovenstående, er der en tillægsprotokol til ICESCR. Protokollens artikel 2 giver muligheden for individer eller grupper at klage til CESCR, at deres rettigheder under ICESCR er blevet krænket. På samme måde er der *The Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights*, hvor artikel 1 heri giver ret til individer at påklage deres rettigheder er krænket under ICCPR til CCPR. Med muligheden for en individuel klage gives der liv til menneskerettighederne, som det enkelte individ kan benytte sig af. Med henblik på universalitetsprincippet betyder det, at alle dermed kan benytte sig af denne mulighed.⁴⁶ Hovedkravene for indbringelsen af en klage vil kort blive præsenteret. Under ICCPR og ICESCR er

⁴² Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 157 & Rodley: *Routledge Handbook of International Human Rights Law* (2013), s. 672.

⁴³ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 157.

⁴⁴ Rodley: *Routledge Handbook of International Human Rights Law* (2013), s. 674.

⁴⁵ Rodley: *Routledge Handbook of International Human Rights Law* (2013), s. 674, Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 158-199 & <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#interstate>

⁴⁶ OHCHR: *Fact Sheet No. 7/Rev. 2* (2013), s. 1-3

det et krav, at før en klage kan blive indbragt, må der være tale om en relevant rettighed under det relevante instrument og staten skal have anerkendt CCPR og CRSCR's kompetence til at behandle klager. Dette sker ved, at stater accepterer de to *optional protocols*.⁴⁷ Der er som udgangspunkt ingen krav til formatet af, hvordan en klage udarbejdes, men der er derimod visse krav, som skal være opfyldt, før klagen kan blive accepteret. Den skal være udarbejdet på et af FN's officielle sprog samt indeholde basale informationer som navn, nationalitet, fødselsdag, adresse, E-mail og hvilken stat, klagen er rettet mod samt en beskrivelse af, hvorfor det menes den pågældende stat har krænket den relevante rettighed.⁴⁸ Ydermere skal alle de nationale midler som udgangspunkt udtømmes i form af domstole og myndigheder, før den pågældende klage kan accepteres.⁴⁹ Eksamineringen af klagen bliver delt op i henholdsvis *admissibility stage* og *merit stage*; *admissibility* udgør de formelle krav som eksempelvis dem, som er listet ovenstående. *Merit stage* er substansen af klagen, hvor den relevante komité konkluderer, hvorvidt der er sket en krænkelse under det påståede instrument.⁵⁰ Statueres der en krænkelse, gives den pågældende stat 180 dage til at forsyne med informationer omkring implementeringen af de anbefalinger, der er givet fra den relevante komité. Statueres der ikke en, krænkelse lukkes sagen, og der eksisterer som udgangspunkt ikke en appeladgang.⁵¹

3.4.3. EMRK

3.4.3.1. *Inter-state complaints*

På samme måde som ICCPR og ICESCR eksisterer der i europæisk regi en mulighed for *inter-state complaints*. Muligheden spiller dog ingen rolle i praksis, og medlemsstaterne er ligeledes som i ICCPR og ICESCR tilbageholdende med at indbringe en klage vedrørende en anden medlemsstat.⁵² EMRK artikel 33 hjemler adgangen til *inter-state complaints*.

3.4.3.2. *Individual complaints*

EMD kan modtage individuelle klager fra private personer, grupper og non-governmental organisationer. Muligheden er hjemlet i EMRK artikel 34. Det er et krav, at klageren hævder at være krænket af en medlemsstat. Dette skal forstås som en person, der er direkte og personligt påvirket af en handling eller undladelse, som påstås at være grund til en krænkelse af EMRK af en

⁴⁷ OHCHR: *Fact Sheet No. 7/Rev. 2* (2013), s. 3

⁴⁸ OHCHR: *Fact Sheet No. 7/Rev. 2* (2013), s. 4

⁴⁹ OHCHR: *Fact Sheet No. 7/Rev. 2* (2013), s. 5

⁵⁰ OHCHR: *Fact Sheet No. 7/Rev. 2* (2013), s. 6.

⁵¹ OHCHR: *Fact Sheet No. 7/Rev. 2* (2013), 10-11 &

<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/tbpetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx>

⁵² Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 93.

medlemsstat.⁵³ Det kan dog også være en indirekte person, som kan påstå en krænkelse.⁵⁴ På samme måde som i ICESCR og ICCPR foreligger der visse kriterier, som skal være mødt, før en klage kan tages til behandling. Kriterierne er listet i artikel 35.⁵⁵ De vigtigste kriterier skal kort nævnes. Ligesom i forhold til ICESCR og ICCPR skal alle nationale retsmidler være udtømt.⁵⁶ Fristen for indbringelsen af en klage er 6 måneder fra tidspunktet, hvor den endelige nationale afgørelse er blevet truffet, hvilket følger direkte af EMRK artikel 35, stk. 1. Endvidere må klageren ikke være anonym i medfør af EMRK artikel 35, stk. 2, litra a. Klageren skal være identificerbar, virkelig og konkret.⁵⁷ I medfør af EMRK artikel 35, stk. 2, litra b må klagen ikke vedrøre et emne, som er blevet behandlet før eller er indgivet til en anden international instans og som ikke indeholder nye oplysninger af betydning.⁵⁸ Såfremt der bliver statueret en krænkelse af EMRK skal EMD, såfremt det er nødvendigt, tilkende den krænkede en passende erstatning. Dette er der hjemlet adgang til i EMRK artikel 41. Muligheden for dette er enestående, og det er en af årsagerne til at det europæiske system er af stor betydning og handlekraft.⁵⁹ Det er ikke EMD's ansvar at anvise hvilke foranstaltninger, der skal træde i kraft, for at en stat kan bringe den handling, som statuerede en krænkelse i overensstemmelse, således dette fremtidigt ikke sker igen.⁶⁰ Medlemsstater er forpligtet til at rette sig efter afgørelser i medfør af artikel 46.

Det kan samlet set konkluderes i dette kapitel, at menneskerettigheder er rettigheder, der er universelle og sker uden diskrimination i forhold til kulturel, geografisk eller personlig baggrund. Alle menneskerettigheder er lige, og de kan ikke isoleres fra hinanden eller placeres i et hierarki. Rettighedsforholdet er mellem stat og individ og stater undergår som udgangspunkt tre forgreninger af forpligtelser, når de kontraherer til et menneskerettighedsinstrument. Mulighederne for retshåndhævelse under ICCPR, ICESCR og EMRK kan hovedsageligt ske ved *state reports*, *inter-state reports* og *individual complaints*. Særligt er der i forhold til *individual complaints* i EMRK medtaget muligheden for at få tilkendt en passende erstatning.

⁵³ Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 100

⁵⁴ Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 105

⁵⁵ Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 135.

⁵⁶ Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 135.

⁵⁷ Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 160.

⁵⁸ Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 160.

⁵⁹ Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 171.

⁶⁰ Kjølbro: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017), s. 171.

4. Retten til et rent og sundt miljø

I dette kapitel vedrørende, *retten til et rent og sundt miljø*, vil der gives et indblik i særskilte rettigheder under *The International Bill of Rights*, og hvorvidt de er påvirkelige af klimaforandringer og miljøet i forhold til staters forpligtelser og den generelle realisering af menneskerettigheder blandt individer. Der gives et indblik i visse deklARATIONER og konventioner i FN-regi om samme problematik. Retspraksis i europæisk-regi er af særlig betydning i forhold til en decideret ret til et miljø, og der vil blive præsenteret en del retspraksis fra EMD. Af helt særlig karakter er menneskerettighedsinstrumentet og retspraksis fra det afrikanske kontinent. Derfor vil der også blive givet en indføring i dette. Den analyserende del i dette afsnit består dermed hovedsageligt i en systematisering af de præsenterede værktøjer, og en illustration i hvordan elementer optræder på tværs af hinanden. Indledningsvist skal der knyttes en kommentar til hvad et miljø og klimaforandringer er.

4.1. Miljøet og klimaforandringer

Af hensynet til en eventuel begrebsforvirring skal der gives en kort bemærkning til forskellen på et miljø og klimaforandringer samt en definition på disse.

IPCC har til formål at undersøge menneskernes indflydelse på klimaet fra en objektiv videnskabelig vinkel. Konklusionen fra deres *Fifth Assessment Report* var, at klimaforandringerne som eksempelvis forøgelse af vandstandene og stigningen i globale temperaturer er en realitet, og at hovedårsagen til dette er udledningen af drivhusgasser forårsaget af mennesker.⁶¹ Klimaforandringer vil i dette speciale dermed defineres som ændringer i vores klodes klima, som er grundet eksempelvis menneskernes udledning af drivhusgasser.

I en global vurdering vedrørende forhindring af sygdom gennem et sundt miljø af WHO, havde WHO brugt følgende definition til deres globale undersøgelse: "*all the physical, chemical and biological factors external to a person, and all related behaviours, but excluding those natural environments that cannot reasonably be modified*".⁶² Et miljø er de omgivelser, som et menneske er disponeret for at befinde sig i - herunder fysiske, kemiske og biologiske.⁶³

⁶¹ <http://www.un.org/en/sections/issues-depth/climate-change/index.html> & IPCC: *Climate Change* (2013), s. 121.

⁶² WHO: *Preventing disease through healthy environments* (2016), s. 3.

⁶³ UN Doc. *Protecting your environment* (2014), s. 5.

Der er dermed også et tæt samspil mellem disse begreber, eftersom at menneskeskabte klimaforandringer kan være et resultat af det miljø, som mennesker er disponeret for at befinde sig i. Grænsen mellem disse to kan synes svær at tydeliggøre. Derfor er både klimaforandringer og miljøet valgt til behandling i dette speciale i forhold til menneskerettigheder. Det vil ligeledes blive illustreret i specialet, at både miljøet og klimaforandringer kan udgøre problematikker på forskelligvis.

4.2. The International Bill of Rights

Specialet har taget sit udgangspunkt i internationale kilder og i FN's lovtekster vedrørende menneskerettigheder. Derfor vil et oplagt sted at starte være UDHR. Læses UDHR igennem, bemærkes det, at der ikke er decideret står nævnt en ret til et *"safe, clean or healthy environment"*. Det engelske ord *environment* står end ikke nævnt i den officielle tekst nogen steder. For en gods ordens - hvis den danske oversættelse læses igennem, står der ej heller skrevet *miljø* nogen steder. Det kan derfor hurtigt konkluderes, at der ikke direkte eksisterer en ret til et rent og sundt miljø i UDHR. ICCPR benævner som UDHR heller ikke en decideret ret til et *"safe, clean or healthy environment"* nogen steder. Ordet *environment* bliver ligeledes ikke benævnt i nogle af artiklerne. ICCPR er ikke oversat til det danske sprog og det kan derfor ikke undersøges, om ordet *miljø* optræder i en eventuel oversat tekst. Rettes fokus dernæst mod ICESCR, kan det ligeledes hurtigt konkluderes, at tilfældet er det samme som i UDHR og ICCPR. ICESCR er ikke oversat til dansk, så på samme måde som med ICCPR, kan det ikke undersøges, om ordet *miljø* optræder nogen steder. Det kan derfor konkluderes, at på samme måde som med UDHR eksisterer der ikke en direkte ret til et *"safe, clean or healthy environment"* i ICESCR og ICCPR.

Der er imidlertid rettigheder, som kan være interessante at undersøge i forhold til aspektet omkring komplikationer af staters forpligtelser samt realiseringen af menneskerettigheder i forhold til miljøet og klimaforandringer. Som skrevet i indledningen, kan det ses, at miljøet kan have en sammenhæng med eksempelvis livet ifølge WHO. Det vil derfor være nærliggende at se ind i eksempelvis retten til liv. Af lignende interesse er artiklerne vedrørende en levestandard i forhold til helbred og rent vand.⁶⁴ Det er af interesse, fordi det fra *The Human Rights Councils* side er blevet understreget, at klimaforandringer udgør komplikationer både direkte og indirekte i forhold til den fulde realisering af visse menneskerettigheder,⁶⁵ men det må nok også siges at have en indvirkning på de forpligtelser, stater undergår, når de vælger at kontrahere til et instrument.

⁶⁴ UN Doc. A/HRC/29/L.21 (2015), afsnit 8, s. 2.

⁶⁵ UN Doc. A/HRC/29/L.21 (2015), afsnit 8, s. 2.

Eftersom UDHR blot er et katalog af rettigheder, er det mere relevant at se ind de uddybende regelsæt, som er ICCPR og ICESCR. Det vil derfor i det følgende undersøges, hvorledes ICCPR og ICESCR forholder sig til *The Human Rights Councils* udmeldelser. De uddybende regelsæt har også tilknyttet generelle kommentarer, som er udarbejdet af de forskellige traktatorganer. I disse tilfælde er det CCPR og CESCR. De generelle kommentarer kan bruges som et fortolkningsbidrag til forståelsen af artiklerne i ICCPR og ICESCR. Kommentarerne vil blive brugt til at undersøge, hvorvidt miljøet og klimaforandringer kan siges at have en indvirkning på realiseringen af menneskerettigheder og eventuelt komplicere staters forpligtelser.⁶⁶

Det skal derfor nu undersøges, om der er visse rettigheder, som kan komplicere staters aktive forpligtelser og som kan besværliggøre den fulde realisering blandt individer grundet miljøet og klimaforandringer.

I ICESCR artikel 12, stk. 2, litra b bliver ordet *environment* decideret nævnt. ICESCR artikel 12, stk. 1 vedrører retten til den højst mulige levestandard af det fysiske og mentale helbred. ICESCR artikel 12, stk. 2, litra a-d foreskriver hvilke foranstaltninger, som de kontraherende stater skal foretage for, at den fulde realisering og potentiale af denne ret kan opnås. Specifikt af interesse er artiklens litra b. Det står skrevet i litra b, at stater skal foretage forbedringer af alle aspekterne ved miljømæssig og industriel hygiejne. I den generelle kommentar til ICESCR artikel 12, stk. 2, litra b står der direkte i overskriften til kommentarerne til litra b: "*Article 12.2 (b). The right to healthy natural and workplace environments*".⁶⁷ Efter overskriften er det forklaret, hvad dette omfatter. Ved et hurtigt øjekast kunne en foranlediges til at tro, at dette skal forstås som en ret til sundt naturligt miljø. Læses selve kommentaren, må det nok nærmere forstås som de præventive foranstaltninger, der er omfattet, og som stater skal foretage – for at retten til den højst mulige levestandard kan opnås. Foranstaltninger, som skal foretages, er eksempelvis at sikre forsyning af rent drikkevand og basal sanitet. Endvidere skal stater forebygge og reducere eksponeringen af skadelige kemikalier, substanser eller andre skadelige miljømæssige forhold, som direkte eller indirekte kan påvirke et menneskes helbred.⁶⁸ "Health" skal ikke forstås som retten til at være sund, men det skal forstås som en ret til at have en kontrol over ens helbred og krop. Det skal ligeledes forstås som en inklusiv ret, hvor underliggende faktorer til et helbred er omfattet. Eksempelvis

⁶⁶ <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/pages/tbgeneralcomments.aspx>

⁶⁷ UN Doc. E/C.12/2000/4 (2000), punkt 15, s. 5.

⁶⁸ UN Doc. E/C.12/2000/4 (2000), punkt 15, s. 5.

sunde miljømæssige forhold. En stat kan ikke garantere et individs helbred, dette er noget, som er op til en selv at være i kontrol over. En stat kan derimod sikre en ret til at nyde visse foranstaltninger, der gør, at et individ kan tage kontrollen over at opnå den bedst mulige levestandard for sig selv.⁶⁹

Retten til vand, som er sikret i ICESCR artikel 11, stk. 1, må siges at være en uundværlig nødvendighed for helbredet, livet og mange andre menneskerettigheder. Retten indebærer, at alle har mulighed for rigeligt, sikkert, rent, acceptabelt og ikke for bekosteligt vand. Kontraherende stater, skal sikre at naturlige vandressourcer er beskyttet fra forurening og fri for skadelige stoffer. Vand ses som en social og kulturel gode, og dette betyder, at det skal gøres bæredygtigt, således at fremtidige generationer og nutidige kan nyde det.⁷⁰

I ICESCR artikel 11, stk. 1 er retten til et hjem ligeledes sikret. Retten til et hjem skal forstås som en ret til at bo i sikkerhed, fred og med værdighed.⁷¹ Endvidere skal beboelsen være ”beboelig”. Dette vil sige, at beboerne skal have rimelig plads og være beskyttet mod kulde, damp, varme, regn, vind og andre trusler mod helbredet og sygdomsvektorer. WHO har udarbejdet et sæt principper i forhold til helbredet og beboelse, hvor beboelsen er den miljømæssige faktor, som er forbundet med sygdom. CESCR anbefaler, at disse bliver brugt.⁷² Retten sikrer eksempelvis også mod *forced evictions*, som dækker over en permanent eller midlertidig flytning mod individers, familiers eller fællesskabers vilje fra deres hjem eller det land, som de besætter, uden adgang til passende former for juridisk eller anden beskyttelse.⁷³ I forbindelse med *forced evictions* kan krænkelsen ske ved eksempelvis ”a wide range of acts or omissions attributable to States parties”.⁷⁴ Det bliver dog ikke uddybet hvilke handlinger og undladelser, der kan være tale om. *Evictions* skal ikke resultere i, at individer bliver hjemløse eller udsat for krænkelser af andre menneskerettigheder. De som bliver påvirket af dette og er ude afstand til selv at tage vare på sin egen situation, skal mødes af de kontraherende stater med alle tilgængelige ressourcer og foranstaltninger, og de skal sikres med et tilstrækkeligt hjem, genbosættelse eller adgang til produktivt land, som måtte være tilgængeligt.⁷⁵ Det er blevet observeret, at klimaforandringer påvirker stigningen i vandstandende i havene.⁷⁶

⁶⁹ UN Doc. E/C.12/2000/4 (2000), punkt 8, 9 & 11, s. 3.

⁷⁰ UN Doc. E/C.12/2002/11 (2003), punkt 2, 9 & 11, s. 2-5.

⁷¹ UN Doc. E/1992/23 (1992), punkt 7, s. 2.

⁷² UN Doc. E/1992/23 (1992), punkt 8.a, s. 2-3.

⁷³ UN Doc. E/1998/22 (1997), punkt 3, s. 2.

⁷⁴ UN Doc. E/1998/22 (1997), punkt 5, s. 2.

⁷⁵ UN Doc. E/1998/22 (1997), punkt 16, s. 5.

⁷⁶ IPCC: *Climate Change* (2013), s. V, 130 og 136 & IPCC: *Climate Change* (2014), s. 121.

Vandstigning som følge af klimaforandringer kan gøre områder totalt ubeboelige. 1/3 af verdens befolkning bor 100 kilometer inden for en kyststrækning og effekten af vandstigninger kan dermed have en enorm effekt på den menneskelige bosættelse. Ligeledes menes det, at de generelle effekter af klimaforandringer og miljømæssig nedbrydning kan medføre mellem 50-350 millioner migranter inden år 2050.⁷⁷ Særligt stater i form af mindre øer er særligt udsat i forhold til klimaforandringerne og vandstigningen, og der er allerede sket lokal migrering på nogle af de mindre øer, og dette sætter et pres på de modtagne samfund i forhold til bolig, helbred, uddannelse, vand og mad.⁷⁸ Klimaforandringer blev i starten af opgaven defineret til at eksempelvis være ændringer i klodens klima som følge af den menneskelige udledning af drivhusgasser. Dette har været med til at resultere i vandstigning i havene. Det må derfor kunne antages, at såfremt klimaforandringerne resulterer i vandstigning i havene, kan dette føre til øget migrering. Såfremt dette sker, må det siges, at hjemmet hverken er sikkert, fredeligt eller beboeligt som følge af vandets destruktive kræfter. Retten skal beskytte mod *forced evictions*, som er situationen, hvor et individ midlertidigt eller permanent flyttes fra sit hjem mod sin vilje. *Forced evictions* kan begrundes med ”*a wide range of acts or omissions attributable to States parties*”. Såfremt klimaforandringer er menneskeskabte, må det formentlig kunne opfylde begrundelsen med *acts or omissions*, som kan henføres til stater ud fra en tankegang omkring, at stater skal foretage positive foranstaltninger, som eksempelvis lovgivningsmæssige foranstaltninger således menneskerettighedernes fulde potentiale kan realiseres blandt individer. Dermed kan klimaforandringer besværliggøre både staters forpligtelser, men bestemt også den fulde realisering af retten til et hjem.

Fokus rettes igen mod ICCPR. ICCPR artikel 6, stk. 1, som er retten til liv, har afgørende betydning for alle individer, men også samfundet. Retten til liv er den mest essentielle ret, vi har, og denne kan der ikke ske *derogation* fra, hvilket vidner om, hvor stor en betydning rettigheden har. Det står specifikt nævnt, at nedbrydning af miljøet, klimaforandringer og ikke-bæredygtig udvikling udgør nogle af de mest alvorlige trusler for nutidige, men også fremtidige generationer i forhold til at nyde deres ret til livet. Kontraherende stater skal bevare miljøet og beskytte det mod skadelige forureninger og klimaforandringer skabt af det offentlige samt private.⁷⁹

Som det kan læses i det ovenstående, er der ikke decideret benævnt en direkte ret til et rent og sundt miljø i hverken UDHR, ICCPR eller ICESCR. De præsenterede rettigheder, er særligt påvirkelige

⁷⁷ UN Doc. A/64/350 (2009), punkt 54, s. 15.

⁷⁸ UN Doc. A/64/350 (2009), punkt 57, s. 16.

⁷⁹ UN Doc. CCPR/C/GC/36 (2018), punkt 2 & 62, s. 1 & 14-15.

for eksempelvis forureningen af vores miljø og de klimaforandringer, som vores klode undergår. Ændringer i miljøet og klimaforandringer kan betyde, at de særskilte rettigheder ikke kan realiseres fuldt ud, og dermed kan individer ikke udnytte en rettigheds fulde potentiale. Samtidigt kan det betyde, at staters aktive forpligtelser i henhold til disse rettigheder bliver komplicerede og vanskeligere at opfylde. Der er derfor ingen tvivl om, at i forbindelse med klimaforandringer og forringelse af miljøet vil dette komplicere den fulde realisering af visse rettigheder blandt individer og komplicere staters aktive forpligtelser. Dog er der ikke en decideret ret til et rent og sundt miljø at finde her.

4.3. Declaration of The United Nations Conference on the Human Environment

Deklarationen er også benævnt som *The Stockholm Declaration*. Deklarationen er værd at nævne i forbindelse med mennesker og miljøet omkring dem, eftersom *The Stockholm Declaration* var den første store konference, som FN afholdte vedrørende internationale miljømæssige problematikker.⁸⁰ Den 5. til 16. juni 1972 fandt konferencen sted i Stockholm. FN havde på daværende tidspunkt overvejet behovet for et sæt af principper, en fælles inspiration og et fælles syn på bevarelsen og forbedringer af det menneskelige miljø.⁸¹

Det bliver proklameret, at mennesket er skabning og skaber af sit miljø. Med accelerationen af teknologi og videnskab har mennesket fået mulighed for at ændre sit miljø på utallige måder og i hidtil ukendte skalaer. Begge aspekter af miljøet - både det menneskeskabte og det naturlige - er essentielle for velværet og realiseringen af basale menneskerettigheder - som eksempelvis retten til livet.⁸² Mennesket har mulighed for at ændre omgivelserne, vi lever i til noget, som alle kan drage fordel af og mulighed for at forbedre livskvaliteten. Samtidigt har menneskene muligheden for at gøre det modsatte: Anvendes mulighederne forkert, kan den kraft menneskerne har, skabe uoverskuelig skade på menneskerne og det menneskelige miljø.⁸³ FN bemærker altså her, at retten til liv er essentielt i forhold til det naturlige og menneskeskabte miljø, og menneskene kan anvende deres muligheder til skade for miljøet, og der er allerede stigende bevis for dette i forhold til forurening af vandet, luften og jorden.⁸⁴

⁸⁰ <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/humanenvironment>

⁸¹ UN Doc. A/CONF.48/14/REV.1 (1972), afsnit 1, s. 3.

⁸² UN Doc. A/CONF.48/14/REV.1 (1972), punkt 1, s. 3.

⁸³ UN Doc. A/CONF.48/14/REV.1 (1972), punkt 3, s. 3.

⁸⁴ UN Doc. A/CONF.48/14/REV.1 (1972), punkt 3, s. 3.

Det bliver ligeledes bemærket, at i de industrialiserede lande er de miljømæssige problemer generelt relaterede til industrien og den teknologiske udvikling. Modsat de lande, som er under udvikling, skyldes de miljømæssige problemer hovedsageligt, at landene netop er under udvikling. Millioner lever under minimumsstandard for en anstændig menneskelig eksistens, som betyder mangel på mad, tøj, bolig, helbred, sanitære forhold og uddannelse. De stater, som er under udvikling, skal have fokus på udvikling, men stadig have miljøet in mente i forhold til at beskytte det. De industrialiserede lande skal fokusere på at reducere mellemrummet mellem dem og de udviklende stater.⁸⁵ Punktet er nået, hvor fremtidige handlinger verden over skal føres ud i livet med en mere forsigtig tilgang til miljøet,⁸⁶ hvilket formentlig også er afspejlet i FN's generelle kommentar, i forhold til de rettigheder, som er særligt påvirkelige af miljøet og klimaforandringer.

I deklARATIONENS første princip er det foreskrevet: "*Man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being, and he bears a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations*".⁸⁷ Der bliver her besluttet nævnt en ret til at leve i et miljø, som tillader et liv i værdighed og velbefindende.

Ovenstående er blot et udpluk af de bekendtgørelser og principper, som bliver nævnt i deklARATIONEN. Som det kan læses, er der en nødvendighed for en fælles forståelse for bevaringen af det miljø vi interagerer i. Af særlig stor relevans for dette speciale, er at det bekendtgøres, at det naturlige og menneskeskabte miljø er essentielt for realiseringen af menneskerettighederne. Det første princip nævner endvidere en ret til at leve i et miljø, som tillader et liv i værdighed og velbefindende. *The Stockholm Declaration* er imidlertid udtryk for en deklARATION, som er *soft law*, og den er dermed ikke juridisk bindende for stater. Selvom der ikke besluttet er tale om en direkte bindende ret, må det stadig læses på den måde at hensynene bag bekendtgørelserne og princippet skal ses som uundværlig for udøvelsen og realiseringen af andre menneskerettigheder.⁸⁸ Det skal nævnes, at i forhold til den generelle kommentar til ICCPR artikel 6 i punkt 62 vedrørende nedbrydning af miljøet og klimaforandringer som en trussel mod livet henvises til præambelen i *The Stockholm Declaration* og det første princip i *The Rio Declaration*, som bliver nævnt nedenstående. Samtidig må det kunne siges, at de principperne og bekendtgørelserne generelt er afspejlet i de generelle

⁸⁵ UN Doc. A/CONF.48/14/REV.1 (1972), punkt 4, s. 3.

⁸⁶ UN Doc. A/CONF.48/14/REV.1 (1972), punkt 6, s. 3.

⁸⁷ UN Doc. A/CONF.48/14/REV.1 (1972), 1. princip, s. 4.

⁸⁸ Shelton: *The Right to Environment* (1991), s. 202.

kommentarer, som er nævnt ovenstående.⁸⁹ Endvidere vil det senere i *afsnit 4.7. EMD retspraksis* blive illustreret, at deklARATIONEN bliver taget til efterretning.

4.4. The Rio Declaration on Environment and Development

Med *The Rio Declaration* bekræftes først og fremmest *The Stockholm Declaration* og ét af målene med *The Rio Declaration* var at bygge ovenpå *The Stockholm Declaration*.⁹⁰ Tyve år senere, må de udformede principper og bekendtgørelser være vurderet til at være af lige så stor relevans, som de var på det første tidspunkt i 1972 med *The Stockholm Declaration*. Samtidigt må FN have vurderet, at der er et behov for yderligere udarbejdelse af retningslinjer samt principper på området.

Af relevans for den senere nævnte retspraksis og anden international lovgivning, er det 10. princip, som foreskriver at offentligheden skal have adgang til information, der har at gøre med miljømæssige problematikker og mulighed for at deltage i beslutningsprocesser omkring dette samt mulighed for retfærdighed i forhold til administrative processer.⁹¹ Endvidere i relation til dette skal stater samtidigt foretage effektiv miljømæssig lovgivning.⁹² *The precautionary principle* bliver i *The Rio Declaration* anerkendt som et princip, der skal anvendes i forhold til beskyttelse af miljøet. Når der er trusler af seriøs eller irreversibel skade, skal manglen på fuld videnskabelig sikkerhed ikke bruges som en grund til at udskyde omkostningsmæssige foranstaltninger i forhold til at forebygge miljømæssig nedbrydning.⁹³ *The Rio Declaration* er endnu et udtryk for *soft law*, og dermed ikke af juridisk bindende karakter. Dog er det 10. princip af særlig relevans. Dette fordi at der specifikt er givet liv til dette princip, hvilket vil blive uddybet nedenfor. Det vil blive vist i *afsnit 4.7. EMD retspraksis* at flere af principperne ses nævnt.

4.5. The Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters

The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) er en regional kommission, som er etableret af *United Nations Economic and Social Council* (ECOSOC). UNECE har 56 medlemmer, som spænder internationalt, og alle medlemmer af FN kan deltage i UNECE.⁹⁴ UNECE har udarbejdet *The Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters* den 25. juni 1998 (*The Aarhus Convention*)

⁸⁹ UN Doc. CCPR/C/GC/36 (2018), afsnit 258, s. 23.

⁹⁰ UN Doc. A/CONF.151/26, vol. I (1992), afsnit 3.

⁹¹ UN Doc. A/CONF.151/26, vol. I (1992), 10. princip.

⁹² UN Doc. A/CONF.151/26, vol. I (1992), 11. princip.

⁹³ UN Doc. A/CONF.151/26, vol. I (1992), 15. princip.

⁹⁴ <http://www.unece.org/mission.html> & <http://www.unece.org/oes/nutshell/region.html>

og denne trådte i kraft 30. oktober 2001.⁹⁵ Først og fremmest henviser *The Aarhus Convention* til det 1. princip i *The Stockholm Declaration* og det 10. princip i *The Rio Declaration*.⁹⁶

Objektivet, som er artikel 1, foreskriver: ”*In order to contribute to the protection of the right of every person of present and future generations to live in an environment adequate to his or her health and well-being, each Party shall guarantee the rights of access to information, public participation in decision-making, and access to justice in environmental matters in accordance with the provisions of this Convention.*”⁹⁷ Konventionen nævner altså en decideret ret til at leve i et miljø, som er passende til en persons helbred og velbefindende. Konventionen kan være behjælpelig med at realisere dette. Til illustration skal der nævnes nogle specifikke artikler, som er med til at realisere retten til at leve i et miljø, som er passende til en persons helbred og velbefindende. Artikel 4, stk. 1 omhandler adgangen til miljømæssige informationer. De kontraherende staters offentlige myndigheder skal sikre, at miljømæssige informationer skal gøres tilgængelige til offentligheden indenfor rammerne af den nationale lovgivning.⁹⁸ I forhold til artikel 5, stk. 1 skal de offentlige myndigheder besidde og opdatere miljømæssige informationer, som er relevante for deres virke. Er der en trussel mod det menneskelige helbred eller miljøet forårsaget af mennesker eller naturlige årsager, skal alle informationer vedrørende dette formidles til de, som er berørte uden ugrundet ophold.⁹⁹ Artikel 6, stk. 1 omhandler det offentliges deltagelse i beslutninger vedrørende specifikke aktiviteter, som er listet i Annex I.¹⁰⁰ Det kan eksempelvis være beslutninger vedrørende *waste management*.¹⁰¹ Indenfor rammerne af den nationale lovgivning skal de kontraherende stater sikre, at såfremt en person oplever at hans ret til adgang til informationer under artikel 4 er ignoreret, afvist på et forkert grundlag, ikke er blevet tilstrækkeligt oplyst eller på anden måde ikke er blevet oplyst korrekt, skal personen have ret til at få dette prøvet ved en domstol eller et andet uafhængig og upartisk organ.¹⁰² For at opsummere *The Aarhus Convention* kan det siges, at den er bygget op omkring tre søjler, som er retten til information, retten til deltagelse og retten til retfærdighed i forhold til miljømæssige problematikker.¹⁰³

⁹⁵ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27

⁹⁶ UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998), afsnit 1-2, s. 1.

⁹⁷ UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998), artikel 1 s. 3.

⁹⁸ UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998), artikel 4, stk. 1, s. 5.

⁹⁹ UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998), artikel 5, stk. 1, litra c, s. 7.

¹⁰⁰ UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998), artikel 6, stk. 1, litra a, s. 9.

¹⁰¹ UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998), annex I, afsnit 5, s. 21.

¹⁰² UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998), artikel 9, stk. 1, s. 12.

¹⁰³ UN Doc. *Protecting your environment* (2014), s. 6.

Ovenstående er et udpluk af de mest relevante artikler under *The Aarhus Convention* i forhold til dette speciale. *The Aarhus Convention* er altså ikke et menneskerettighedsinstrument, men et internationalt instrument, som giver det enkelte individ rettigheder, men samtidigt pålægger forpligtelser overfor de kontraherende stater samt offentlige myndigheder heri. Instrumentet er udtryk for *hard law* og dermed med til at etablere en ret for et individ til at leve i et miljø, som kan beskytte og opretholde et helbred og velbefindende.¹⁰⁴ Samtidigt er det et specielt instrument, fordi det sætter forbindelse samt anerkender vigtigheden af *interlinkage* mellem menneskerettigheder og miljømæssige rettigheder samt beskyttelse.¹⁰⁵

Der tre præsenterede instrumenter i internationalt regi skal kort opsummeres: Med *The Stockholm Declaration* og *The Rio Declaration* havde FN vurderet, at det var af global nødvendighed med principper og retningslinjer i forhold til miljøet og klimaforandringer og hvordan dette samspiller med det menneskelige individ og menneskerettigheder. Deklarationerne er imidlertid *soft law*, og de har dermed ingen juridisk bindende kraft, selvom visse af principperne ses nævnt og afspejlet i de allerede nævne generelle kommentarer. *The Aarhus Convention* er imidlertid et bindende *hard law* instrument, som kan være med til at realisere individers muligheder til at leve i et miljø, som tillader velbefindende og et passende helbred. Dette sker hovedsageligt igennem princippet om de tre søjler, som er adgang til information, retten til deltagelse og retten til retfærdighed i miljømæssige problematikker. Det vil hernæst blive undersøgt, hvordan det regionale plan i europæisk og afrikansk regi forholder sig til emnet. Det vil samtidigt blive illustreret, hvordan de tre ovenstående nævnte instrumenter har betydning i regional retspraksis og bliver efterlevet.

4.6. The European Convention on Human Rights

Som nævnt i indledningen er *The Council of Europe* én af de store organisationer, der beskæftiger sig med blandt andet menneskerettigheder, og er blandt dem, der blev etableret i post krigstiden. *The Council of Europe* blev dannet i 1949,¹⁰⁶ og allerede den 4. november 1950 var *The European Convention on Human Rights* (EMRK) åben for underskrivelse. EMRK trådte i kraft i 1953.¹⁰⁷ EMRK er det primære instrument, som har med menneskerettigheder at gøre indenfor det

¹⁰⁴ UN Doc. *Protecting your environment* (2014), s. 5.

¹⁰⁵ UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998), afsnit 6 & UN Doc. *Protecting your environment* (2014), s. 6 & 14.

¹⁰⁶ <https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers> & <https://www.coe.int/en/web/about-us/values>

¹⁰⁷ <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=>

europæiske kontinent,¹⁰⁸ og det er derfor nærliggende at undersøge dette regionale instrument. Ligeledes er instrumentet af interesse fordi, at der er tilsluttet en domstol. Specifikt er EMD's retspraksis af interesse, fordi det med dets retspraksis senere i specialet vil blive konkluderet, at der eksisterer en beskyttelse af individer med hensyn til miljømæssige problematikker fortolket igennem EMRK artikel 8.¹⁰⁹ Først skal der dog knyttes en kommentar til selve de lovfæstede rettigheder i EMRK.

Læses EMRK igennem står det klart, at konventionen kun beskæftiger sig med civile og politiske rettigheder. Der er ikke nævnt en ret til et rent og sundt miljø, og ordet *environment* optræder ikke i nogle af artiklerne. I den generelle kommentar til ICCPR's artikel 2 fandtes det nævnt at nedbrydningen af miljøet udgør en trussel mod livet. Ligesom ICCPR har EMRK en artikel, som vedrører retten til livet i artikel 2. Retten til liv i EMRK, må ligeledes tænkes at være eksponeret for trusler i forhold til nedbrydning af miljøet. Det er derfor i EMRK artikler, som kan være påvirket af miljøet og klimaforandringer. Ligesom strukturen indenfor *The International Bill of Rights* har *The Council of Europe* lavet en selvstændig traktat, som beskæftiger sig med de sociale og økonomiske rettigheder.¹¹⁰ Denne er også kendt som *The European Social Charter* (Sociale Charter). Læses det *Sociale Charter* igennem, står det også klart, at der ikke er nævnt nogen ret et rent og sundt miljø. Ordet *environment* eksisterer i selve teksten, men det er ikke af relevans for dette speciale, eftersom det er i relation til det sociale velfærd. Det *Sociale Charter* indeholder dog artikler, som er relevante for miljøet. Eksempelvis artikel 11, som relaterer sig til beskyttelsen af helbredet og artikel 3, som relaterer sig til sikre og sunde arbejdsforhold. Det *Sociale Charter* bliver i dette speciale ikke behandlet yderligere. Ligeledes behandles EMRK ikke mere i forhold til hvorvidt, specifikke artikler kan være påvirket af miljøet og klimaforandringer eller komplicere staters forpligtelser.

Én af grundene til, at den europæiske model er af interesse, er, som beskrevet ovenstående, fordi der er tilsluttet en domstol. EMD har været med til at udvikle EMRK på baggrund af en stor del retspraksis. Dette er, fordi EMD lægger en dynamisk fortolkning til grund i forhold til eksempelvis de ændrende normer i samfundet.¹¹¹ EMRK er også beskrevet som et levende instrument, fordi

¹⁰⁸ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 98.

¹⁰⁹ Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder* (2019), s. 237.

¹¹⁰ <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>

¹¹¹ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 98-99.

EMD har udvidet rettighederne til situationer, som ikke var tiltænkt, da EMRK blev vedtaget.¹¹² Som nævnt i indledningen, er der med tidens løb sket et øget fokus mod samspillet af menneskerettigheder, miljøet og klimaforandringer. Derfor stemmer det overens med, at EMRK er blevet udvidet til situationer, som ikke var tiltænkt på vedtagelsestidspunktet. I relevans til dette speciale, vil der i det følgende blive illustreret retspraksis fra EMD, som beskæftiger sig med miljømæssige problematikker, som vil vise, at der i EMRK-regi er blevet tolket muligheder ind i EMRK til at eksistere i et rent og sundt miljø igennem ”bagdøren” af EMRK artikel 8.

4.7. EMD retspraksis

4.7.1. López Ostra v. Spain¹¹³

Sagen angik en familie, som boede tæt på et affaldsbehandlingsanlæg, som medførte gener for familien. Klageren hævdede, at EMRK artikel 3 og 8 blev brudt, eftersom hendes privatliv, familieliv og hjem blev gjort umulig som følge af generne, samt at dette var *degrading treatment*. Dette skyldes den lugt, larm og forurenede dampe, som der blev udsendt fra anlægget, og at myndighederne havde forholdt sig passivt i forhold til dette. Det skal bemærkes, at artikel 3 ikke fandtes at være blevet brudt.¹¹⁴ Det blev fundet ud fra medicinske rapporter og ekspertudsagn at udledningerne fra anlægget overskred de normerede værdier og kunne være til fare for helbredet for dem, som boede i nærheden. Ligeledes kunne der være kausalitet mellem udledningerne og klagerens datters lidelser. Endvidere resulterede dette i, at familien måtte flytte fra deres hjem, men med fuld økonomisk støtte fra staten.¹¹⁵ EMD skriver ligeledes: ”*Naturally, severe environmental pollution may affect individuals’ well-being and prevent them from enjoying their homes in such a way as to affect their private and family life adversely, without, however, seriously endangering their health*”.¹¹⁶ EMD bemærker at myndighederne i området teoretisk set ikke er ansvarlige for udledningen, men den pågældende by, har givet lov til at anlægget blev bygget.¹¹⁷ EMD fandt at staten ikke havde fundet en passende balance mellem byens affaldsanlæg og klagerens ret til

¹¹² European Court of Human Rights: *The EMRK in 50 questions* (2014), spørgsmål 4, Schabas: *The European Convention on Human Rights* (2015), s. 48 & Munk-Hansen: *Retsvidenskabsteori* (2018), s. 309-310.

¹¹³ López Ostra v. Spain 9. december 1994, 16798/90.

¹¹⁴ López Ostra v. Spain 9. december 1994, 16798/90, punkt 30, 31 & 34.

¹¹⁵ López Ostra v. Spain 9. december 1994, 16798/90, punkt 49, 53 & 57.

¹¹⁶ López Ostra v. Spain 9. december 1994, 16798/90, punkt 51.

¹¹⁷ López Ostra v. Spain 9. december 1994, 16798/90, Punkt. 52.

respekt for hendes hjem, privatliv og familieliv, og EMRK artikel 8 fandtes brudt til trods for *the margin of appreciation*.¹¹⁸

Sagen er specifik, eftersom det er vurderet til at være første gang, at EMD bemærker, at miljømæssig forurening kan påvirke individers velbefindende og realisering af deres rettigheder under EMRK artikel 8. Det blev fundet, at den pågældende myndighed ikke havde overholdt deres positive forpligtelse i forhold til, at den klagende kunne realisere dennes ret under EMRK artikel 8.

4.7.2. *Guerra and Others v. Italy*¹¹⁹

Klagerne boede alle i en by tæt på en kemisk fabrik. I fabrikkens fremstillingsproces mente ansøgerne, at fabrikken udsendte store mængder af gasser, som kunne lede til eksplosive kemiske reaktioner og udlede store mængder af giftige substanser.¹²⁰ Tidligere havde der grundet funktionsfejl været flere ulykker, som var relateret til fremstillingsprocessen.¹²¹

I selve sagen procederede klagerne overfor EMD, at myndighederne ikke havde taget de fornødne praktiske foranstaltninger i forhold til at reducere forurening og ulykker forårsaget af fabrikken, og at dette krænkede klagerens ret til respekt for deres liv og fysiske velfærd. Endvidere mente de, at de relevante myndigheder havde fejlet i forhold til at informere offentligheden om de risici, der var ved ulykkerne samt fremgangsmåden ved disse, hvis en ulykke indtraf.¹²²

EMD fandt, at de giftige udledninger udgjorde en trussel mod EMRK artikel 8 vedrørende respekten for privatliv og familieliv.¹²³ Det bliver understreget, at Italien ikke som sådan havde gjort indgreb i rettigheden, og at klagerne heller ikke havde procederede på dette, men tilkendegav, at den italienske stat havde fejlet i forhold til at skride ind og reagere. EMD bemærker her, at udgangspunktet for EMRK artikel 8 er, at stater ikke skal blande sig i rettigheden, men at rettigheden også kan medføre positive forpligtelser for staten.¹²⁴ ”*The Court reiterates that severe environmental pollution may affect individuals’ well-being and prevent them from enjoying their*

¹¹⁸ *López Ostra v. Spain* 9. december 1994, 16798/90, punkt 58.

¹¹⁹ *Guerra and Others v. Italy*, 19. februar 1998, 14967/89.

¹²⁰ *Guerra and Others v. Italy*, 19. februar 1998, 14967/89, punkt 12 & 14.

¹²¹ *Guerra and Others v. Italy*, 19. februar 1998, 14967/89, punkt 15.

¹²² *Guerra and Others v. Italy*, 19. februar 1998, 14967/89, punkt 39.

¹²³ *Guerra and Others v. Italy*, 19. februar 1998, 14967/89, punkt 57.

¹²⁴ *Guerra and Others v. Italy*, 19. februar 1998, 14967/89, punkt 58.

*homes in such a way as to affect their private and family life adversely*¹²⁵ og henviser i den forbindelse til *López Ostra v. Spain*.¹²⁶

I *Guerra and Others v. Italy* blev EMRK artikel 8 i sin negative forpligtelse ikke brudt. Derimod havde den italienske stat forbrudt sig mod det proceduremæssige aspekt i EMRK artikel 8. Staten havde altså i denne forbindelse fejlet i forhold til deres positive forpligtelse med hensyn til at offentliggøre essentielle informationer.¹²⁷ Sagen blev afgjort, før *The Aarhus Convention* blev til, men selve princippet i konventionens artikel 5, stk. 1, litra c må synes at stemme overens med det proceduremæssige informationsaspekt i EMRK artikel 8, som den italienske stat havde forbrudt sig imod. Ligeledes stemmer dette overens med det 10. princip i *The Rio Declaration*.

4.7.3. *Tătar v. Romania*¹²⁸

De klagende boede på det relevante tidspunkt i Baia Mare, Rumænien. I området var der en mine, hvor et firma arbejdede med mineindustri. Selve processen som firmaet benyttede sig af for at udtrække guld i minen, involverede brugen af sodium cyanide. Der var blevet foretaget en miljømæssig undersøgelse i 1993 i forhold til at opnå et miljømæssigt godkendelsescertifikat til firmaet. Ifølge undersøgelsen ville sodium cyanide ikke have nogen indvirkning på helbredet, hvis de relevante værdier ikke blev overskredet, og forudsat der ikke skete nogle ulykker. I forhold til indvirkningen på miljøet var der udtrykt usikkerhed om brugen af sodium cyanide. Det relevante ministerium autoriserede brugen af sodium cyanide og andre kemikalier i udtrækkelsesprocessen, og i 1999 påbegyndte de processen efter udstedelse af certifikatet. To rapporter fra henholdsvis november og december 1999 vedrørende en offentlig debat viste, at der ikke forelå nogen svar i forhold til de stillede spørgsmål om helbredet og miljømæssige risici ved processen. I den næste rapport havde den relevante myndighed forsikret deltagerne om, at der ikke var evidens for partikler i luften ved processen, men den miljømæssige undersøgelse blev ikke præsenteret.¹²⁹

I år 2000 den 30. januar skete der en miljømæssig katastrofe på arbejdspladsen. En rapport viste, at op mod 100.000 m³ forurenede vand var sluppet ud i miljøet, som indeholdte cyanide og andre kemikalier. Hændelsen viste sig at have en betydelig indvirkning på miljøet.¹³⁰

¹²⁵ *Guerra and Others v. Italy*, 19. februar 1998, 14967/89, punkt 60.

¹²⁶ *Guerra and Others v. Italy*, 19. februar 1998, 14967/89, punkt 60.

¹²⁷ Toftegaard Nielsen mfl.: *Festskrift om menneskerettigheder* (2004), s. 226-227.

¹²⁸ *Tătar v. Romania*, 27. januar 2009, 67021/01.

¹²⁹ *Tătar v. Romania*, 27. januar 2009, 67021/01, legal summary, punkt 2.

¹³⁰ *Tătar v. Romania*, 27. januar 2009, 67021/01, legal summary, punkt 3.

Efter ulykken havde én af de klagende indgivet flere administrative klager vedrørende de risici, som den klagende og hans familie menes at være udsat for, som følge af brugen af sodium cyanide af det pågældende firma. Miljøministeriet informerede om, at selve firmaets aktiviteter ikke udgjorde en offentlig helbredstrussel, og at samme udtrækningsmetode var brugt i andre lande. Der var ligeledes indbragt en straffesag i 2001 af den samme klagende. Sagen angik, at processen ved minen udgjorde en helbredstrussel for beboerne i området, at det indebar en trussel for miljøet, og at det forværrede hans søns medicinske tilstande, som hovedsageligt angik astma.¹³¹ Sagen blev afbrudt med det grundlag, at der ikke var sket nogen lovovertrædelser under romansk lov. Sagen blev ligeledes afvist af den rumænske Højesteret. En anklager fra Højesteret havde dog valgt af egen drift at se ind i sagen, og han valgte at tilsidesætte den første afgørelse i 2001, hvorefter han pålagde Anklagemyndigheden at se ind i sagen igen. Det blev fundet, at direktøren for firmaet, ikke kunne stilles til ansvar fordi ulykken var forårsaget af force majeure. Chefen for Højesteretten afviste dette og bedte anklagemyndigheden om at fortsætte på sagen.¹³²

Der blev indledt endnu en miljømæssig undersøgelse. Det blev fundet ud fra den oprindelige og den nye undersøgelse, at forureningen måske havde resulteret i en forværring af den lokale befolknings livskvalitet, men især havde haft en effekt på klagernes velbefindende og berøvet dem velværet af deres hjem og deraf påvirket deres private og familieliv.¹³³

Det skal bemærkes, at der ikke fandtes at være kausalitet imellem brugen af sodium cyanide og astma.¹³⁴ Det bliver dog skrevet, at tilstedeværelsen af en alvorlig risiko for ansøgenes helbred pålægger staten en forpligtelse til at vedtage foranstaltninger, som sikrer deres ret til privatliv og hjem - og mere generelt deres ret til at nyde et sundt og sikkert miljø. Denne forpligtelse har været til stede før ulykken, men også efter ulykken. Der var endvidere blevet rådgivet omkring *the precautionary principle* i forhold til at vedtage proportionelle foranstaltninger for at undgå skade på miljøet, selvom der ikke er tilstrækkelig videnskabelig eller teknisk sikkerhed på det pågældende område. Der var dog intet, som tydede på, at de rumænske myndigheder havde debatteret, hvilke risici den industrielle aktivitet kunne have på helbredet for lokalbefolkningen og miljøet. Det bliver samtidigt skrevet, at i ansøgerens tilfælde var truslen mod miljøet og lokalbefolkningen mulig at

¹³¹ Tătar v. Romania, 27. januar 2009, 67021/01, chamber judgment, punkt 8.

¹³² Tătar v. Romania, 27. januar 2009, 67021/01, legal summary, punkt 4.

¹³³ Tătar v. Romania, 27. januar 2009, 67021/01, legal summary, punkt 5 & 8.

¹³⁴ Tătar v. Romania, 27. januar 2009, 67021/01, chamber judgment, punkt 15.

overskue. Det fandtes at staten havde fejlet i at tage passende foranstaltninger for at beskytte de klagendes ret til privatliv og hjem, men mere generelt ”to the enjoyment of a healthy and safe environment”.¹³⁵

EMRK artikel 8 og dets positive forpligtelser i forhold til offentlighedens ret til information var af særlig betydning. Dette, fordi der ikke var givet adgang til de undersøgelser, som var grundlag for udstedelsen af miljøcertifikatet til firmaet, som forestod miningen. Efter ulykken tydede det samtidigt på, at myndighederne ikke havde sat en stopper for den industrielle aktivitet, og at den samme proces vedrørende udtrækningen af guld stadig blev brugt. Som et resultat af ulykken, de internationale vurderinger og rapporter måtte beboerne i Baia Mare området have været i en tilstand af angst og usikkerhed. Dette var kun blevet forværret af, at myndighederne før, under og efter ulykken havde været underlagt forpligtelser i forhold til at levere detaljerede informationer i forhold til ulykkens effekt på helbred og miljøet.¹³⁶ I forhold til det strafferetlige aspekt og de administrative klager fandtes det, at klager ikke havde haft tilstrækkelig mulighed for at vurdere, hvilke foranstaltninger, som var blevet truffet, hvis lignende situationer opstod, og hvilke potentielle risici ansøgenes familie var udsat for som resultat af ulykken. Det fandtes derfor, at artikel EMRK 8 var blevet krænket i forbindelse med de positive forpligtelser og offentliggørelse af informationer.¹³⁷

I *Tătar v. Romania* kan det siges, at der som udgangspunkt også skal forelægges kausalitet, før der kan statuere en krænkelse mellem noget der påstås i forhold til en specifik hændelse. Endvidere medfører den blotte tilstedeværelse af risici for ens helbred, at stater dog skal foretage foranstaltninger, således EMRK artikel 8 kan realiseres, men også en mere generel ret til at nyde et sundt og sikkert miljø. En sådan forpligtelse vil altid være til stede. Den samme forpligtelse i forhold til proceduremæssige forpligtelser i henhold til EMRK artikel 8 finder ligeledes altid sted. Endvidere skal det nævnes, at såfremt der ses ind i den franske officielle tekst til *Tartar v. Romania* under afsnit II – *Le, droit et la pratique internes et internationaux pertinents*, som må forstås som blandt andet relevant international lovgivning og praksis - bliver både *The Stockholm Declaration* og dets 1. princip nævnt under afsnit B a). Ligeledes bliver *The Rio Declaration* nævnt og dets 1.

¹³⁵ *Tătar v. Romania*, 27. januar 2009, 67021/01, legal summary, punkt 9 & 10.

¹³⁶ *Tătar v. Romania*, 27. januar 2009, 67021/01, legal summary, punkt 11 & 12.

¹³⁷ *Tătar v. Romania*, 27. januar 2009, 67021/01, legal summary, punkt 13.

princip, 10. princip og 15. princip under afsnit B b). Under II c) bliver *The Aarhus Conventions* artikel 3, 4 og 9 nævnt.¹³⁸

4.7.4. Di Sarno and Others v. Italy¹³⁹

Sagen drejede sig om 9 italienere og ophobning af affald i deres by. Der var fra 1994-2009 udstedt en undtagelsestilstand i Campania regionen på grund af alvorlige problemer med bortskaffelse af affald. Klagerne henviste til artikel 2 og 8 i EMRK, som er retten til liv og retten til respekt for hjem, privatliv og familieliv. De mente, at staten havde fejlet med hensyn til at garantere de fornødne foranstaltninger, som skulle til for et passende offentligt affaldssystem. Samtidigt mente de, at på grund af dette og manglende administrative samt lovgivningsmæssige politikker havde det haft en alvorlig skade på miljøet i deres region og sat deres liv og helbred i fare. De fastholdte også, at de offentlige myndigheder havde forsømt at informere de berørte, som boede i de forurenede områder, om risiciene herved og undersøgelserne vedrørende effekterne af affaldskrisen.¹⁴⁰

EMD valgte at behandle sagen under EMRK artikel 8. I afsnittet vedrørende EMD's vurdering af sagen skrives: "*The Court reiterates that severe environmental pollution may affect individuals' well-being and prevent them from enjoying their homes in such a way as to affect their private and family life adversely*",¹⁴¹ Dette blev også nævnt i López Ostra og Guerra og Tătar v. Romania. Det bliver ligeledes bemærket, at det ikke umiddelbart kun er den negative forpligtelse, som stater skal overholde i forhold til EMRK artikel 8. Der kan også være positive forpligtelser, som er effektive i forhold til retten.¹⁴²

EMD påpeger, at det i forhold til de proceduremæssige forpligtelser under EMRK artikel 8, er af særlig betydning, at offentligheden får adgang til relevante informationer, så de kan vurdere de risici, de er blottet for. EMD nævner her *The Aarhus Convention* og specifikt dets artikel 5, stk. 1, litra c.¹⁴³

I forhold til selve sagen fandt EMD, at ansøgerne var berørte af affaldskrisen, og at de var tvunget til at bo i et miljø, som var forurennet. Det bliver skrevet, at situationen kan have medført en

¹³⁸ Tătar v. Romania, 27. januar 2009, 67021/01: den officielle franske tekst: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90909>

¹³⁹ Di Sarno and Others v. Italy, 10. januar 2012, 30765/08.

¹⁴⁰ Di Sarno and Others v. Italy, 10. januar 2012, 30765/08, punkt 6, 7 & 94.

¹⁴¹ Di Sarno and Others v. Italy, 10. januar 2012, 30765/08, punkt 104.

¹⁴² Di Sarno and Others v. Italy, 10. januar 2012, 30765/08, punkt 96 & 105.

¹⁴³ Di Sarno and Others v. Italy, 10. januar 2012, 30765/08, punkt 107.

forringelse af klagernes livskvalitet og i særdeleshed deres ret til respekt for hjem og familieliv. Fordi der ikke er fundet kausalitet mellem behandlingen af affaldet og øget risiko for eksempelvis kræft, kan EMD derfor ikke konkludere, at der var været en trussel mod liv eller helbred. EMD bemærker dog, at EMRK artikel 8 kan finde anvendelse, selvom der ikke er nogen videnskabelig evidens for en alvorlig trussel. Dette må ligeledes siges at stemme overens med *the precautionary principle*, som er nævnt i *The Rio Declarations* 15. princip. EMD finder, at sagen ikke direkte vedrører indgreb i ansøgernes respekt til hjem og privatliv, men nærmere at de italienske myndigheder ikke havde taget de passende foranstaltninger i forhold til bortskaffelsen af affaldet. Det bliver derfor vurderet fra perspektivet vedrørende statens positive forpligtelser i henhold til EMRK artikel 8.¹⁴⁴

Selve behandlingen af affaldet er uden tvivl en farlig aktivitet og det fandtes at være en forpligtelse for staten at tage hånd om på fornuftigvis for at "*protect the right of the people concerned to respect for their homes and their private life, and more generally, to live in a safe and healthy environment*".¹⁴⁵ EMD henviser i denne forbindelse til *Tătar v. Romania*, hvor det samme blev nævnt. Samtidig henviser EMD dog også til *the margin of appreciation*. At behandlingen i nogle perioder var overladt til private og offentligt ejede firmaer, fritog dog ikke staten for deres forpligtelser under EMRK artikel 8.¹⁴⁶

Det blev fundet af EMD - til trods for *the margin of appreciation*, og at selve krisens højeste kun varede fra slutningen af 2007 til maj 2008 - at den italienske stat havde påvirket ansøgernes ret til respekt for deres hjem og privatliv. Der var derfor sket en krænkelse af EMRK artikel 8 grundet statens manglende evne til at behandle affaldet ordentligt. I forbindelse med spørgsmålet vedrørende relevante informationer, som staten havde vedrørende undersøgelser af miljøet, fandt EMD, at den italienske stat ikke kunne holdes ansvarlige for dette i forhold til EMRK artikel 8.¹⁴⁷

I *Di Sarno and Others v. Italy* blev det igen bemærket, at "*The Court reiterates that severe environmental pollution may affect individuals' well-being and prevent them from enjoying their homes in such a way as to affect their private and family life adversely*". Samtidigt er det ikke kun den negative forpligtelse, men også positive forpligtelser, som kan være relevante og som er

¹⁴⁴ *Di Sarno and Others v. Italy*, 10. januar 2012, 30765/08, punkt 108 & 109.

¹⁴⁵ *Di Sarno and Others v. Italy*, 10. januar 2012, 30765/08, punkt 110.

¹⁴⁶ *Di Sarno and Others v. Italy*, 10. januar 2012, 30765/08, punkt 110.

¹⁴⁷ *Di Sarno and Others v. Italy*, 10. januar 2012, 30765/08, punkt 112 & 113.

effektive i forhold til EMRK artikel 8. Det proceduremæssige aspekt af EMRK artikel 8 er igen af betydning; Offentligheden skal have mulighed for adgang til relevante informationer, så de kan vurdere, hvilke risici, som de er blottet for. EMRK artikel 8 kan igen finde anvendelse, selvom der ikke er direkte kausalitet, eftersom de ikke havde behandlet affaldet i byen på fornuftigvis, og en stat har en forpligtelse til at *”protect the right of the people concerned to respect for their homes and their private life, and more generally, to live in a safe and healthy environment.* I sagen blev *The Aarhus Conventions* artikel 5, stk 1, litra c direkte nævnt i forhold til generelle principper, som er relevante. Selvom *The Rio Declaration* ikke bliver nævnt, må det ligeledes også stemme overens med deklARATIONENS 10. princip og 15. princip.

4.7.5. L.C.B v. United Kingdom¹⁴⁸

I mellem 1952 og 1967 foretog Storbritannien atomprøvesprængninger i Stillehavet. Styrken nogle af de prøvesprængninger, der blev foretaget på Christmas Island, var større end dem, som blev udført ved Hiroshima og Nagasaki. Personalet blev ved disse prøvesprængninger bedt om at stille sig op på en linje og se væk med øjnene lukket indtil tyve sekunder efter sprængningen. Klager procederede, at denne procedure var bevidst for at udføre eksperimenter på servicepersonalet. Den engelske regering benægtede dette og procederede, at personalet var tilstrækkeligt langt væk i forhold til at undgå stråling og at proceduren var for at undgå øjenskade eller anden fysisk skade fra materiale, som blev blæst væk på grund af sprængningen.¹⁴⁹

Klagers far var også tilstede på flybasen, og han deltog i oprydningssprogrammet efterfølgende. Selve klageren var født i 1966 og blev i 1970 diagnosticeret med leukæmi. I 1992 blev klageren opmærksom på en rapport, som viste, at flere børn af veteranerne, som var tilstede på Christmas Island, var blevet diagnosticeret med leukæmi. Klageren var nu bange for selv at få børn i tilfælde af, at disse også var disponeret for at få leukæmi.¹⁵⁰

Klageren mente, at EMRK artikel 2 og 3 var blevet brudt, fordi staten ikke havde advaret hendes forældre om de mulige risici for hendes helbred som følge af hendes fars deltagelse af prøvesprængningerne, og fordi farens strålingsniveau ikke var blevet overvåget. Klageren mente derfor, at hvis staten havde givet informationer vedrørende strålingen og risiciene ved dette samt

¹⁴⁸ L.C.B v. United Kingdom, 9. juni 1998, 23413/94.

¹⁴⁹ L.C.B v. United Kingdom, 9. juni 1998, 23413/94, punkt 10 & 11.

¹⁵⁰ L.C.B v. United Kingdom, 9. juni 1998, 23413/94, punkt 12, 13, 14, 15 & 16.

overvåget hendes helbred fra tidlig start af ville muligheden for tidligere diagnosticering have været tilstede og muligheden for at forebygge været tilstede tidligere.¹⁵¹

Ud fra flere videnskabelige analyser, ekspertudsagn og statistikker mente den engelske regering, at derudfra disse ikke var etableret kausalitet mellem forældres udsættelse for radioaktivitet og leukæmi hos børn. EMD fandt, at der var ikke tilkendegivet nogle beviser for, at faren havde været udsat for radioaktivitet, som var over normen.¹⁵² Ud fra en analyse af de givne oplysninger fandt EMD ikke, at der kunne etableres kausalitet mellem en faders påvirkning af radioaktivitet og leukæmi ved et efterfølgende født barn.¹⁵³ Dog nævner EMD, at et sådant scenarie kan være kausalt, og hvis forbindelsen etableres, vil en stat have en positiv forpligtelse til at gøre forældre bekendt med en sådan risiko. Af de grunde som EMD nævner i forhold til EMRK artikel 2, kunne der ej heller statueres en krænkelse af EMRK artikel 3 i forhold til *ill-treatment*.¹⁵⁴

I *L.C.B v. United Kingdom* kan EMRK artikel 3 formentlig godt finde anvendelse, hvis der positivt kan bekræftes en kausalitet mellem det påståede og hændelsen. Der kan formentlig ligeledes også statueres en direkte krænkelse af EMRK artikel 2, hvis der kan etableres kausalitet mellem påvirkningen af stråling hos forældre og leukæmi hos et barn. Det 10. i *The Rio Declaration* og generelt principperne i *The Aarhus Convention* er igen afspejlet i denne sag, selvom der ikke bliver statueret en krænkelse.

4.7.6. Powell and Rayner v. The United Kingdom¹⁵⁵

Der skal gives en kort bemærkning til spørgsmålet omkring stater positive forpligtelser i forhold til den fulde realisering af rettighederne. Det er ikke definitivt alle tænkelige former for forpligtelser, som stater skal foretage sig. Med *the margin of appreciation*, kan der være begrænsninger i de positive forpligtelser, som stater skal foretage. Som udgangspunkt skal forpligtelserne afgøres ud fra en samlet afvejning af samfundets, men også individets interesser. *The margin of appreciation* medfører, at stater er overladt en dispositionsfrihed til at søge den rette løsning, som passer ind i den pågældende stats retsområde og moralske opfattelse.¹⁵⁶ I den forbindelse kan Powell and Rayner v. The United Kingdom nævnes. Sagen angik to personer, som boede tæt på Heathrow

¹⁵¹ L.C.B v. United Kingdom, 9. juni 1998, 23413/94, punkt 23, 24 & 29.

¹⁵² L.C.B v. United Kingdom, 9. juni 1998, 23413/94, punkt 32 & 37.

¹⁵³ L.C.B v. United Kingdom, 9. juni 1998, 23413/94, punkt 39.

¹⁵⁴ L.C.B v. United Kingdom, 9. juni 1998, 23413/94, punkt 40, 41, 42 & 43.

¹⁵⁵ Powell and Rayner v. The United Kingdom 21. februar 1990, 9310/81.

¹⁵⁶ Toftegaard Nielsen mfl.: *Festskrift om menneskerettigheder* (2004), s. 229

Lufthavn. De mente, at var deres ret under EMRK artikel 8 var blevet krænket som resultat af den høje støj, der blev genereret ved Heathrow lufthavn, som jo er blevet tilladt af staten.¹⁵⁷ EMD fandt, at selve kvaliteten af privatlivet og hjemmet var blevet påvirket af støjen, og derfor var EMRK artikel 8 anvendelig. EMD bemærker dog, at der skal være en balance mellem individets og samfundets interesser, og staten har et spillerum i forhold til *the margin of appreciation* og hvilke foranstaltninger, som skal foretages, før EMRK kan overholdes.¹⁵⁸ Lufthavnen ansås som en nødvendig for landets økonomi og driften af lufthavnen var dermed et lovligt formål.

Det er derfor ikke op til EMD at overtage pladsen fra de nationale myndigheders vurderinger i forhold til tiltag inden for eksempelvis det tekniske område. Der blev derfor ikke statueret en krænkelse i medfør af *the margin of appreciation*.¹⁵⁹

4.8. Opsummering af den samlede EMD retspraksis

Det vil derfor kort blive opsummeret, hvad der er udledt af den samlede EMD retspraksis. I den behandlede praksis er det hovedsageligt EMRK artikel 2, 3 og specielt 8, der er relevante. Som nævnt i starten af dette afsnit, eksisterer der ikke en direkte ret til et rent og sundt miljø, i EMRK. Dog nævnes det også, at EMD lægger en dynamisk fortolkning til grund i forhold til samfundets skiftende normer og fortolker situationer ind i EMRK, som ikke var tiltænkt ved udarbejdelsen af EMRK. De nævnte sager har at gøre med et affaldsanlæg, som medførte gener for en familie, udledning af giftige gasser fra en fabriksfremstillingsproces, anvendelse af sodium cyanide i en udtrækkelsesproces, håndtering af affald, blottelse for radioaktivitet og støj fra en lufthavn. Overordnet kan det bekræftes, at såfremt, der kan siges at foreligge kausalitet mellem det påståede og hændelsen, kan dette formentlig statuere en direkte krænkelse. Dog er dette ikke en nødvendighed, eftersom at den blotte tilstedeværelse af trusler mod miljøet og individer, kan medføre aktive forpligtelser for stater. Stater skal ligeledes aktivt sørge for en fornuftig balancegang mellem individers mulighed for realisering af deres rettigheder og handlinger, som en stat udfører. Miljømæssige informationer, som er relevante for et individs privatliv, familieliv og hjem samt den offentlige formidling af disse, er omfattet af EMRK artikel 8.¹⁶⁰ Dette kan positivt bekræftes ud fra ovenstående praksis. Dette er også blevet benævnt som *the procedural aspect* af EMRK artikel 8.¹⁶¹

¹⁵⁷ Powell and Rayner v. The United Kingdom 21. februar 1990, 9310/81, punkt 37.

¹⁵⁸ Powell and Rayner v. The United Kingdom 21. februar 1990, 9310/81, punkt 41.

¹⁵⁹ Powell and Rayner v. The United Kingdom 21. februar 1990, 9310/81, punkt 44-46 & Toftegaard Nielsen mfl.: *Festskrift om menneskerettigheder* (2004), s. 229-230.

¹⁶⁰ Schabas: *The European Convention on Human Rights* (2015), s. 382-384

¹⁶¹ Schabas: *The European Convention on Human Rights* (2015), s. 388.

Hovedsageligt vil forpligtelsen være positiv for stater i forbindelse med at vedtage passende lovgivningsmæssige rammer til sikringen af et sikkert og sundt miljø.¹⁶² Det kan derfor siges, at der eksisterer en beskyttelse i forhold til at leve i et rent og sundt miljø igennem bagdøren af EMRK artikel 8 og hovedsageligt i forhold til offentlighedens adgang til informationer samt stateres positive forpligtelser, som skal varetages, før rettighedernes fulde potentiale kan realiseres. Endvidere ses principper og artikler fra *The Stockholm Declaration*, *The Rio Declaration* og *The Aarhus Convention* direkte nævnt i den præsenterede retspraksis. Såfremt det ikke er direkte nævnt, afspejles principperne indirekte i visse af EMD's udtalelser og stemmer dermed overens med principperne. Det skal bemærkes, at det ikke er alle tænkelige foranstaltninger, som stater skal forholde sig til. Stater har kan med *the margin appreciation* handle indenfor visse rammer således stater og individers interesser kan balancere fornuftigt.

4.9. The African Charter on Human and Peoples' Rights

Det afrikanske charter - også benævnt *Banjul Charter* - er til for at beskytte og promovere menneskerettigheder indenfor det afrikanske kontinent. *Banjul Charteret* trådte i kraft i 1986.¹⁶³ *Banjul Charteret* er af interesse, fordi det er et menneskerettighedsinstrument, som har medtaget alle former for menneskerettigheder, og det må derfor anses som et progressivt instrument.¹⁶⁴ På samme måde som den europæiske model er der tilknyttet en domstol *The African Court on Human and Peoples' Rights* (den afrikanske domstol). Endvidere foregår overvågningen og fortolkningen af *Banjul Charteret* af *The African Commission*.¹⁶⁵ *Banjul Charteret* har ligesom ICCPR og ICESCR menneskerettigheder, som kan være relevante og blottet for komplikationer af stateres forpligtelser samt besværliggør den fulde realisering i forhold til miljøet og klimaforandringer. I *Banjul Charteret* er der eksempelvis i artikel 4 medtaget retten til liv og i artikel 16 medtaget retten til helbred. Af helt specifik interesse er *Banjul Charterets* artikel 24, hvor der er medtaget en ret, som hedder, at "*All peoples shall have the right to a general satisfactory environment favourable to their development.*" Der er dermed medtaget en decideret menneskeret til et miljø i *Banjul Charteret*.

Der optræder på samme måde som i ICCPR og ICESCR generelle kommentarer, der kan medvirke som et fortolkningsbidrag til de enkelte menneskerettigheder. Dog er antallet få, og det er konkluderet, at der ikke eksisterer en generel kommentar, som kan bruges til et bidrag af forståelsen

¹⁶² Schabas: *The European Convention on Human Rights* (2015), 387-388.

¹⁶³ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 140.

¹⁶⁴ Smith: *International Human Rights Law* (2018), s. 140.

¹⁶⁵ <http://www.achpr.org/instruments/achpr/>

til *Banjul Charterets* artikel 24. Dette kan formentlig hænge sammen med, at udviklingen og promoveringen af menneskerettigheder indenfor det afrikanske kontinent er af forholdsvis ny karakter. Derimod eksisterer der “*state reporting guidelines and principles on article 21 and 24 of The African Charter Relating to extractive industries, human rights and the environment*”,¹⁶⁶ der kan tjene som et fortolkningsbidrag til det, som artikel 24 dækker over i *Banjul Charteret*. Ordet *environment* i artikel 24 dækker over de naturlige omgivelser - inklusiv jorden, flora og fauna, luften, vandområder - og de arter, der lever i vandområderne, som menneskene er afhængige af i forhold til overlevelse, næring og forbedring af deres velbefindende.¹⁶⁷ Artikel 21, stk. 1, 1. pkt. er også af interesse, og skal kort nævnes. Det hedder sig, at “*All peoples shall freely dispose of their wealth and natural resources.*” Dette må uden tvivl være en rettighed, som direkte er påvirket af hvordan miljøet bliver behandlet og er blottet for komplikationer i forhold til klimaforandringer, hvilket også vises nedenfor.

Af videre interesse er der på området en *communication*, som skal benævnes. Sagen er kendt som *Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) / Nigeria, 155/96*. Sagen blev indbragt af to NGO'er til *The African Commission*.¹⁶⁸ Sagen angik en klage om, at den daværende nigerianske militære regering var direkte involveret i olieproduktion igennem *The Nigerian National Petroleum Company* og i et konsortium med *Shell Petroleum Development Corporation*. Specifikt angik sagen, at de operationer, der var blevet foretaget, havde medført miljømæssig nedbrydelse og forårsaget helbredsproblemer som følge af forureningen af miljøet blandt Ogoni folket.¹⁶⁹ Klagen angik, at oliereserverne i Ogoni folkets område, var blevet udnyttet, uden hensyntagen til dem eller miljøet og dette havde medført udledning af giftige affaldsstoffer i miljøet og vandreserver. Forureningen af vandet, jorden og luften medførte alvorlige korte og længere sigtede helbredsproblemer, hudinfektioner, respiratoriske lidelser, øget risiko for kraft og neurologiske samt reproduktionsproblemer.¹⁷⁰ Klagen angik endvidere den nigerianske regerings tilladelse og hjælp til at lovliggøre dette samt være behjælpelig med militærassistance. Ligeledes blev det hævdet, at den nigerianske regering ikke havde overvåget operationerne eller sikkerheden omkring dette. Samtidigt angik klagen, at Ogoni folket ikke var informeret omkring risiciene ved dette, og de ikke var blevet inddraget i beslutninger omkring,

¹⁶⁶ ACHPR: *State Reporting Guidelines and Principles* (2018)

¹⁶⁷ ACHPR: *State Reporting Guidelines and Principles* (2018), punkt. 3, s. 11.

¹⁶⁸ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt. 49.

¹⁶⁹ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 1.

¹⁷⁰ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 2.

hvorledes dette vil have indflydelse på Ogoni folkets land.¹⁷¹ Den nigerianske regering havde ikke påkrævet oliefirmaerne eller dets egne myndigheder at fremskaffe undersøgelser omkring påvirkningen af miljøet og helbredet ved de foretagne operationer. Den nigerianske regering havde endda påbudt forskere fra miljømæssige organisationer at foretage sådanne undersøgelser. Samtidigt havde den nigerianske regering responderet ved Ogoni folkets protester vedrørende olieproduktionen med massiv vold og henrettelser af Ogoni folkets ledere.¹⁷² Endvidere havde den nigerianske militær indrømmet at have deltaget i gruelighederne, hvilket havde medført tusindvis af hjemløse.¹⁷³ Sidst hævdes det, at den nigerianske regering havde ødelagt og truet Ogoni folkets madressourcer - hovedsageligt ved regeringens deltagelse i udtrækning af olie, hvor dette havde resulteret i en forurening af jorden og vandet, hvilket Ogoni folket er afhængige af i forhold til landbrug og fiskeri. I landsbyerne havde nigerianske sikkerhedsstyrker ødelagt afgrøder og dræbt dyr i landbrugssammenhæng.¹⁷⁴

I forhold til hvilke rettigheder under *Banjul Charteret*, som er blevet brudt nævnes en del, men af relevans for dette speciale er det nævnt, at artikel 21 og 24 er brudt.¹⁷⁵ Klagen blev modtaget den 14. marts 1996, og fra den 13. til den 27. oktober 2001 nåede *The African Commission* en beslutning i forhold til klagen.¹⁷⁶ Artikel 24 skal sammen med artikel 16 forstås som en ret til nødvendigheden af et sikkert og sundt miljø, og at dette er tæt forbundet med sociale og økonomiske rettigheder, såfremt miljøet påvirker individets livskvalitet og sikkerhed.¹⁷⁷ *Banjul Charterets* artikel 24 medfører uden tvivl forpligtelser overfor regeringer. Det står skrevet, at det medfører, at stater skal foretage rimelige og nødvendige skridt til forbedringen af alle aspekterne af miljøet og industriel hygiejne. Stater er hovedsageligt under forpligtelsen i forhold til at respektere og ikke at gøre indgreb i rettighederne. Det bliver nævnt, at dette forholder sig til medføre, sponsorer og tolerere nogen praksisser, politikker eller juridiske foranstaltninger, som krænker et individs integritet.¹⁷⁸ Ligeledes indebærer artikel 24 en ret til videnskabelige uafhængige undersøgelser, som stater skal overholde. Ligeledes skal stater publicere sådanne undersøgelser og tilbyde informationer af nødvendigheden for berørte samfund, som er eksponeret for trusler. Samtidigt skal de blive hørt og deltage i beslutninger, der vedrører deres samfund. I samme boldgade nævnes det, at artikel 16, som

¹⁷¹ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 3 & 4.

¹⁷² African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 5.

¹⁷³ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 8.

¹⁷⁴ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 9.

¹⁷⁵ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 10.

¹⁷⁶ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 11 & 34.

¹⁷⁷ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 51.

¹⁷⁸ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 52.

er retten til et helbred ligeledes, indeholder disse momenter.¹⁷⁹ Flere artikler under *Banjul Charteret* blev erklæret krænket – artikler, som også kan kompliceres af miljøet og klimaforandringer, såsom retten til et helbred, retten til liv, retten til ejendom, og retten til frit at disponere over deres rigdom og naturlige ressourcer, som er artikel 21. Af størst relevans er artikel 24, som hjemler retten til, at "*all peoples shall have the right to a general satisfactory environment favourable to their development*" blev fundet krænket.¹⁸⁰

Det er *The African Commission*, som har behandlet klagen. Grunden til, at det ikke er blevet forelagt den afrikanske domstol, er nok formentligt, at denne ikke var trådt i kraft på daværende tidspunkt. Den afrikanske domstol trådte første i kraft i 2004, hvor denne *communication* blev taget stilling til i 2001.¹⁸¹

Dette afsnit skal kort opsummeres. Der er indenfor det afrikanske kontinent med dets regionale menneskerettighedsinstrument en direkte ret til a *general satisfactory environment* i *Banjul Charterets* artikel 24. Der er ligeledes rettigheder, som er påvirkelige af miljøet og klimaforandringer, og som kan komplicere stater forpligtelser. Her tænkes specifikt på artikel 21. Endvidere havde *The African Commission* statueret, at den nigerianske regering havde forbrudt sig mod eksempelvis artikel 21 og 24 i relation til Ogoni folket og dets land. Det skal kort opsummeres, hvordan artikel 24 skal forstås, hvordan den nigerianske regering havde forbrudt sig mod artikel 24 og hvilke forpligtelser artikel 24 medfører. Videnskabelige uafhængige undersøgelser skal tillades af stater, således et truet miljø kan blive undersøgt. Sådanne undersøgelser skal ligeledes publiceres. De samfund, som er blottet for risici ved truede miljøer, skal have informationer omkring dette. Samtidigt skal berørte samfund høres og have mulighed for at deltage i beslutninger, der vedrører deres samfund. Endvidere medfører artikel 24, at stater skal foretage nødvendige og rimelige skridt i forhold til forbedringen af alle aspekterne ved miljøet. Den negative forpligtelse i forhold til indgreb skal samtidigt respekteres. Dette kan udmøntes i eksempelvis sponsorering, praktiske, juridiske eller politiske foranstaltninger, som kan krænke et individs integritet.

Selvom klagen blev modtaget på et tidspunkt, hvor *The Aarhus Convention* endnu ikke var blevet udarbejdet, og den blev afsagt på et tidspunkt hvor konventionen heller ikke var trådt i kraft endnu, skal der knyttes en kommentar til dette. Selvom ikke ét afrikansk land er kontraherende til *The*

¹⁷⁹ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 53.

¹⁸⁰ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, s. 9.

¹⁸¹ African Commission / Nigeria (2001) 155/96, punkt 11 & <http://en.african-court.org>

Aarhus Convention,¹⁸² nævnes der stadigvæk elementer i *The Aarhus Convention*, som den nigerianske regering havde forbrudt sig imod. Her tænkes der på de tre søjler i form af retten til information, deltagelse og retfærdighed. Disse elementer er fuldt og fast i overensstemmelse med *The Aarhus Convention* og endvidere også *The Rio Declarations* 10. princip hvor, der er risici forbundet med et miljø, skal berørte have adgang til sådanne informationer og mulighed for deltagelse i beslutninger, som vedrører deres samfund. Endvidere blev det tidligere konkluderet, at der er en positiv forpligtelse i EMRK under artikel 8 i forhold til *the procedural aspect*, som har en nær sammenhæng med *The Aarhus Convention* og *The Rio Declarations* 10. princip. Det må samtidigt siges at være et lignende aspekt, som *The African Commission* nævner i ovenstående *communication*. Det første princip i *The Stockholm Declaration* bliver ikke decideret nævnt i heri, men det må siges at afspejle sig i *Banjul Charterets* artikel 21 og 24 og det afrikanske retspraksis.

4.10. Opsummering af retten til et rent og sundt miljø

På det internationale plan er *The International Bill of Rights* blevet undersøgt. I forhold til UDHR, ICCPR og ICESCR, som er menneskerettighedsinstrumenter på et internationalt plan, må det konkluderes, at der ikke direkte er blevet konstitueret en ret til et rent, sikkert eller sundt miljø. Der er imidlertid menneskerettigheder, som kan komplicere staters forpligtelser grundet miljøet og klimaforandringer samt nedsætte den fulde realisering af visse menneskerettigheder blandt individer. Disse specifikke rettigheder, som eksempelvis er retten til liv, højeste levestandard, rent vand og hjem, er underlagt visse positive foranstaltninger, som de kontraherende stater skal forholde sig aktivt til. Foranstaltningerne er præventive foranstaltninger i forhold til miljøet og klimaforandringer, således rettighederne kan opnå den fulde realisering blandt individer.

Samtidig er både *The Stockholm Declaration*, *The Rio Declaration* og *The Aarhus Convention* blevet nævnt. Det bliver proklameret i *The Stockholm Declaration*, at det menneskeskabte, men også det naturlige miljø, er essentielt for velværet og realiseringen af basale menneskerettigheder. I den henseende skrives i det første princip til deklARATIONEN, at mennesket har en ret til at nyde frihed, lighed og tilfredsstillende leveforhold i et miljø, der tillader et liv i værdighed og velbefindende. Med *The Rio Declaration* bliver *The Stockholm Declaration* bekræftet, anerkendt og videreudviklet. *The Rio Declaration* foreskriver visse principper, som skal overholdes for, at mennesker og miljøet kan harmonere. Helt specifikt er det 10, 11 og 15. princip med til at realisere dette. Det skal dog bemærkes, at både *The Stockholm Declaration* og *The Rio Declaration* er ikke-bindende

¹⁸² https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27&clang=_en

instrumenter, men blot principper. Der er dermed ingen sanktion, såfremt principperne ikke bliver overholdt. Principperne i både *The Stockholm Declaration* og *The Rio Declaration* ses derimod nævnt både direkte og indirekte i eksempelvis de generelle kommentarer i FN-regi, retspraksis fra EMD og the afrikansk retspraksis hvilket vidner om, at principperne bliver taget seriøst og bliver efterlevet. Med *The Rio Declarations* 10. princip er der med *The Aarhus Convention* givet liv til dette princip. *The Aarhus Convention* er et bindende instrument, som giver offentligheden ret til information, deltagelse og retfærdighed i miljømæssige spørgsmål. *The Aarhus Convention* anerkender samtidigt forbindelsen mellem menneskerettigheder og miljøet vi interagerer i. Selvom det ikke er et decideret menneskerettighedsinstrument, hjemler det stadig rettigheder til individer i forhold til miljømæssige problematikker, som de måtte være eksponeret for. *The Aarhus Convention* er blevet nævnt direkte og indirekte i EMD retspraksis og afrikansk retspraksis. Det må derfor konkluderes, at på et internationalt plan anerkendes det, at miljøet og klimaforandringer har betydelig indvirkning på realiseringen af vores menneskerettigheder, kan komplicere stater forpligtelser og at stater har en forpligtelse til at sørge for at menneskene, menneskerettighederne og miljøet kan harmonere.

Med EMD's retspraksis er miljømæssige problematikker blevet adresseret. Dette har resulteret i en ret til at leve i et sundt og sikkert miljø igennem EMRK artikel 8. Det er dog ikke alle tænkelige foranstaltninger stater skal foretage sig, før retten til at leve i et sundt og sikkert miljø kan realiseres, i medfør af *the margin of appreciation*. I *Banjul Charteret*, som har med menneskerettigheder at gøre indenfor det afrikanske kontinent, er der konstrueret en decideret ret *to a general satisfactory environment* i artikel 24, og denne er også blevet set direkte krænket af Nigeria. Med krænkelsen har *The African Commission* nævnt, hvilke forpligtelser, som artikel 24 medfører, samt hvordan den nigerianske regering havde forbrudt sig mod artikel 24. Der eksisterer endvidere retningslinjer i forhold til, hvordan artikel 24 skal forstås. Ligeledes indeholder *Banjul Charteret* rettigheder, som direkte relaterer sig til det miljø, vi interagerer i, og som kan påvirkes af klimaforandringer og miljøet.

5. Konklusion

Det blev i indledningen af specialet konkluderet ud fra WHO undersøgelser, at miljøet og klimaforandringer kan have en indvirkning på børns liv. Endvidere blev det set i CRC, at der bliver taget hensyn til miljøet og klimaforandringer, når det kommer til stater positive forpligtelser, og at et naturligt miljø er af nødvendighed for helbred og velbefindende. Specialet har behandlet universaliteten i menneskerettigheder, og derfor blev fokus rettet væk fra CRC, eftersom instrumentet kun gælder for én specifik befolkningsgruppe. Det må konkluderes, at med flere internationale instrumenter, som behandler klimaforandringsproblematikken, og med en tendens til at kommentere på miljøet og klimaforandringer i nyere menneskerettighedsinstrumenter som CRC, er der et fokus rettet mod samspillet med miljøet, klimaforandringer og menneskerettigheder. Med dette speciale har det overordnede formål været at undersøge, hvorvidt der eksisterer en ret til et rent og sundt miljø. Det er også med specialet blevet undersøgt, hvorvidt det miljø vi interagerer i samt klimaforandringer kan komplicere stater forpligtelser, når de kontraherer til et menneskerettighedsinstrument i forhold til, at stater positivt eller negativt skal foretage aktive handlinger, således rettighederne kan realiseres til det maksimale potentiale. Tæt relateret til dette er det undersøgt, om miljøet og klimaforandringer kan have en indvirkning på den fulde realisering af vores allerede etablerede menneskerettigheder.

Til undersøgelsen af dette er der blevet givet en kort introduktion til elementer, som er relevante for grundforståelsen, når menneskerettigheder bliver behandlet. Selve menneskerettighedsbegrebet i dette speciale er defineret til at være rettigheder, som ethvert menneskeligt individ nyder uanset dets kulturelle, geografiske eller personlige baggrund. Endvidere er menneskerettigheder *universal, indivisible, interdependent and interrelated*. Disse begreber dækker over, at menneskerettigheder gælder for alle, ikke kan adskilles, at de indbyrdes komplementerer hinanden og ikke eksisterer i et hierarki. Retsforholdet i forhold til menneskerettigheder angår pligtsubjekterne, som er stater, og rettighedssubjekter, som er individer. Når stater kontraherer til et menneskerettighedsinstrument, forpligter stater sig til at foretage visse foranstaltninger. Disse er ofte benævnt som *respect, protect and fulfil*. Rettighederne i ICCPR, ICESCR og EMRK kan retshåndhæves på forskelligvis. Implementeringen og overvågningen af dette sker som udgangspunkt ved *state reports*. Såfremt en stat mener, at en anden stat forbryder sig imod aspekter i et af instrumenterne, kan en stat indbringe en *inter-state complaint*. Det væsentligste aspekt af retshåndhævelse mellem individer og stater er i muligheden for *individual complaints*. Helt specifikt er der hjemlet en mulighed for at få erstatning i EMRK, såfremt EMD erklærer en rettighed som brudt.

Et miljø er de biologiske, kemiske og fysiske omgivelser et individ er disponeret for at befinde sig i, og som er fri negativ påvirkning som forurening. Klimaforandringer er ændringer i klodens klima som følge af eksempelvis menneskelig udledning af drivhusgasser.

I en spæd start blev det konkluderet, at der ikke eksisterer en direkte ret til et rent og sundt miljø i UDHR, ICCPR og ICESCR. Imidlertid er visse rettigheder under ICCPR og ICESCR blevet undersøgt i forhold til, hvorvidt rettighederne kan komplicere staters aktive forpligtelser og den fulde realisering af rettighederne blandt individer i forhold til miljøet og klimaforandringer. De undersøgte menneskerettigheder er artikel 11, stk. 1, 12, stk. 2, litra b og artikel 6, stk. 1 i henholdsvis ICESCR og ICCPR. Staters positive forpligtelser må siges at være påvirkelige for degradering og forurening af miljøet samt klimaforandringer. Retten til den højeste mulige levestandard medfører, at stater skal sikre rent drikkevand, forebygge og reducere skadelige kemikalier og andre forhold, der kan påvirke et individs helbred. Drikkevand skal sikres og være acceptabelt samt holdes fri for forurening og skadelige stoffer. En af de største trusler mod retten til livet ses som nedbrydning af miljøet og klimaforandringer, og stater skal bevare miljøet og beskytte det mod skadelige forureninger og klimaforandringer skabt af private og det offentlige. Klimaforandringer udgør en generel trussel, og specifikt kan forhøjede vandstande komplicere retten til et hjem. Dermed kan den fulde realisering af rettighederne også kompliceres af et miljø, som eksempelvis ikke er sundt, rent og sikkert. Det samme forholder sig i forhold til menneskeskabte klimaforandringer. Stater skal derfor foretage positive foranstaltninger til sikringen af miljøet, således rettighederne kan realiseres fuldt ud blandt individer.

Selvom *The Stockholm Declaration* er udtryk for *soft law*, har det vist sig, at dets principper og bekendtgørelser stadig har givet genklang i forskellige henseender og understøtter at miljøet kan have en negativ og positiv effekt på den fulde realisering af menneskerettigheder. Deklarationen skriver, at der var brug for en fælles forståelse for bevaringen af det miljø, vi interagerer i. Samtidig skrives det i deklARATIONEN, at det naturlige og menneskeskabte miljø er essentielt for realiseringen af menneskerettighederne. Dets første princip nævner en ret til at leve i et miljø, der tillader et liv i værdighed og velbefindende. *The Stockholm Declaration* ses eksempelvis afspejlet i FN's generelle kommentarer og EMD retspraksis. Selvom det ikke er besluttet er blevet nævnt, må det siges, at *The Stockholm Declaration* ligeledes kan afspejles i *Banjul Charteret* og i den nævnte afrikanske retspraksis.

Med *The Rio Declaration* blev *The Stockholm Declaration* bekræftet og bygget videre på. To af de mest essentielle principper i deklARATIONEN for dette speciale er det 10. og 15. princip. Det 10. princip afspejles direkte i *The Aarhus Convention*, hvor det kan siges, at med konventionen gives der direkte liv til det 10. princip. Visse af principperne ses direkte nævnt i EMD praksis og i den afrikanske retspraksis, må det siges at blive afspejles deri. *The precautionary principle*, som nævnt i det 15. princip, er set direkte nævnt i EMD praksis og indirekte afspejlet i EMD praksis. På samme måde som med *The Stockholm Declaration* er der med *The Rio Declaration* tale om *soft law*. Derimod ses principperne efterlevet og taget i betragtning.

I forhold til et andet aspekt, som ikke er i menneskerettigheds regi, er *The Aarhus Convention* blevet undersøgt. *The Aarhus Convention* er et internationalt instrument, som hjemler rettigheder for individer, og pålægger stater og dets offentlige myndigheder forpligtelser. *The Aarhus Convention* er med til at etablere rettigheder for individer, således at de kan opnå muligheden for at leve i et miljø, som er beskyttet og kan opretholde et helbred samt velbefindende. Måden, dette sker på, er igennem princippet om de tre søjler. De tre søjler giver individerne rettigheder til at få information, ret til deltagelse og ret til retfærdighed i spørgsmål, som angår miljøet. Instrumentet er specielt, eftersom det anerkender vigtigheden af menneskerettigheder og miljømæssig beskyttelse. Endvidere som nævnt ovenstående, er der med *The Aarhus Convention* blevet givet liv til *The Rio Declarations* 10. princip. *The Aarhus Convention* og visse af dets principper er set direkte nævnt i EMD retspraksis og afspejlet i afrikansk retspraksis.

Til trods for, at der ikke eksisterer en direkte ret til et rent og sundt miljø i EMRK, er der med EMD's dynamiske fortolkning tolket nye muligheder ind i EMRK. Disse muligheder er situationer, som ikke var tiltænkt ved udarbejdelsen. Dermed er der blevet behandlet miljømæssige problematikker under EMD. Det kan positivt bekræftes, at der eksisterer en beskyttelse, når det kommer til miljømæssige problematikker igennem de fundamentale menneskerettigheder i EMRK. Specifikt er der tale om EMRK artikel 8. Med den behandlede praksis har EMD koblet EMRK artikel 2, 3 og 8 op på miljømæssige problematikker. De miljømæssige problematikker har haft at gøre med et affaldsanlæg, som medførte gener for en familie, udledning af giftige gasser fra en fabriksfremstillingsproces, anvendelse af sodium cyanide i en udtrækkelsesproces, håndtering af affald, blottelse for radioaktivitet og støj fra en lufthavn. Informationer, som er relevante for et individs privatliv, familieliv og hjem og formidlingen af disse informationer, er omfattet af EMRK artikel 8. Informationer skal tilgængeliggøres til offentligheden, så den kan vurdere de risici, som den kan være udsat for i forhold til miljøet. Dette er også benævnt som *the procedural aspect* af

EMRK artikel 8. Der er hovedsageligt tale om en positiv forpligtelse, som stater skal overholde. Stater skal ligeledes aktivt sørge for en fornuftig balancegang mellem individers mulighed for realisering af deres rettigheder, og handlinger som en stat udfører, når det kommer til miljømæssige problematikker. Dette betyder også, at stater skal foretage positive foranstaltninger i forhold til passende lovgivningsmæssige rammer, der er med til at sikre beskyttelsen af et sikkert og sundt miljø. Såfremt, der foreligger kausalitet mellem det påståede og hændelsen, kan artikel 2, 3 og 8 formentlig direkte finde anvendelse. Dog er det kun igennem EMRK artikel 8, der kan tolkes en ret til at leve i et sundt og sikkert miljø ind gennem. Det er ikke alle tænkelige positive og aktive foranstaltninger, som stater skal foretage sig i medfør af *the margin of appreciation*.

Det kan imidlertid bekræftes positivt, at der også eksisterer en direkte ret til et rent og sundt miljø. I det afrikanske menneskerettighedsinstrument, *Banjul Charteret*, er der direkte statueret en menneskerettighed i dets artikel 24, hvor "*all peoples shall have the right to a general satisfactory environment favourable to their development.*". Rettigheden skal forstås som en ret til at leve i naturlige omgivelser, herunder er jord, luft og vandområder, som er nødvendige for menneskers overlevelse. På området eksisterer der en *communication*, der angår Ogoni folket og den nigerianske stat. Heri fandtes artikel 24 krænket af den nigerianske stat mod Ogoni folket. Den negative forpligtelse skal overholdes, og dette kan udmøntes i sponsoring, praktiske, juridiske eller politiske beslutninger, som kan krænke et individs integritet. Stater skal foretage alle nødvendige og rimelige skridt til forbedringen af miljøet. Uafhængige videnskabelige undersøgelser af et truet miljø skal tillades af stater, og sådanne undersøgelser skal publiceres. Samfund, der er blottet for risici ved et truet miljø, skal have informationer omkring dette, og berørte samfund skal høres og have mulighed for deltagelse i beslutninger omkring deres samfund. Selvom *The Stockholm Declaration*, *The Rio Declaration* og *The Aarhus Convention* ikke decideret bliver nævnt, må det siges, at deklARATIONERNE og konventionen bliver afspejlet heri. Ligeledes må *the procedural aspect*, som EMD nævner, siges at stemme overens med de betragtninger, som *The African Commission* nævner, at den nigerianske stat har forbrudt sig mod.

Opsummerende kan det siges, at der eksisterer en direkte konstitueret menneskerettighed *to a general satisfactory environment favourable to their development* i *Banjul Charteret* og en ret til et sundt og sikkert miljø igennem "bagdøren" af artikel 8 i EMRK. Selvom *The Aarhus Convention* ikke er et direkte menneskerettighedsinstrument, ligner det et, og det er med til at bidrage til individers mulighed for at leve i et sundt, sikkert og rent miljø. Klimaforandringer og miljøet kan komplicere staters aktive forpligtelser, når de kontraherer til et menneskerettighedsinstrument.

Klimaforandringer og miljøet kan ligeledes komplicere den fulde realisering af allerede etablerede menneskerettigheder i ICCPR og ICESCR. Internationale principper af *soft law* karakter i *The Stockholm Declaration* og *The Rio Declaration* ses både direkte nævnt, men også indirekte afspejlet i FN's generelle kommentarer, EMD praksis og afrikansk retspraksis. Specifikt er der med *The Rio Declaration* og dets 10. princip givet liv til dette igennem *The Aarhus Convention*.

6. Litteraturliste

6.1. Regelværk:

Banjul Charter:

Organization of African Unity (OAU), *African Charter on Human and Peoples' Rights*, 27. juni 1981, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58, 1982.

CRC:

UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20. november 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3.

EMRK:

Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, 4. november 1950, ETS 5.

FN's Charter:

United Nations, *Charter of the United Nations*, 24. oktober 1945, 1 UNTS XVI.

ICCPR:

UN General Assembly, *International Covenant on Civil and Political Rights*, 16. december 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171.

ICESCR:

UN General Assembly, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16. december 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3.

Sociale Charter:

Council of Europe, *European Social Charter (Revised)*, 3. maj 1996, ETS 163.

Statute of the International Court of Justice:

United Nations, *Statute of the International Court of Justice*, 18. april 1946.

The Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights

UN General Assembly, *The Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights*, 16. December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171.

The Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights

UN General Assembly, *Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: resolution / adopted by the General Assembly, 5. marts 2009 A/RES/63/117*.

The Vienna Declaration (1993):

UN General Assembly, *Vienna Declaration and Programme of Action*, 12. juli 1993, A/CONF.157/23.

UN Doc. A/CONF.48/14/REV.1 (1972):

UN General Assembly, *United Nations Conference on the Human Environment* 5. december 1972, A/RES/2994.

<https://undocs.org/A/CONF.48/14/Rev.1> [besøgt d. 19/05/2019]

UN Doc. A/CONF.151/26, vol. I (1992):

United Nations, The United Nations Conference on Environment and Development, *The Rio Declaration on Environment and Development*, Rio De Janeiro 3-14 juni 1992.

http://www.unesco.org/education/pdf/RIO_E.PDF [besøgt d. 19/05/2019]

UN Doc. 2161 UNTS 447 (1998):

United Nations, *The Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters*, Aarhus, Denmark, 25. juni 1998.

https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/06/19980625%2008-35%20AM/Ch_XXVII_13p.pdf
[besøgt d. 19/05/2019]

UDHR:

UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 217 A (III), 10. december 1948.

Dansk oversættelse: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=dns> [besøgt d. 19/05/2019]

United Nations and Canada, *The United Nations Framework Convention on Climate Change*, New York: United Nations, General Assembly, 9. maj 1992.

United Nations, *The Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change*, Japan, United Nations, 11. December 1997.

United Nations, *The Paris Agreement under The United Nations Framework Convention on Climate Change*, Paris, United Nations 12. december 2015.

https://treaties.un.org/doc/Treaties/2016/02/20160215%2006-03%20PM/Ch_XXVII-7-d.pdf

[besøgt d. 19/05/2019]

6.2. Publikationer:

ACHPR: *State Reporting Guidelines and Principles* (2018):

African Commission on Human and Peoples' Rights, *State Reporting Guidelines and Principles on Articles 21 and 24 of the African Charter relating to Extractive Industries*, Human Rights and the Environment, 30. oktober 2018.

[http://www.achpr.org/files/instruments/state-reporting-](http://www.achpr.org/files/instruments/state-reporting-guidelines/state_reporting_guidelines_and_principles_on_articles_21_and_24_eng.pdf)

[guidelines/state_reporting_guidelines_and_principles_on_articles_21_and_24_eng.pdf](http://www.achpr.org/files/instruments/state-reporting-guidelines/state_reporting_guidelines_and_principles_on_articles_21_and_24_eng.pdf) [besøgt d. 19/05/2019]

Dembour: "*What are Human Rights? Four School of Thoughts*" (2010):

Dembour, Marie-Bénédicte: "*What are Human Rights? Four School of Thoughts*" *Human Rights Quarterly*, vol. 32 no. 1, 2010, Project Muse.

European Court of Human Rights: *The EMRK in 50 questions* (2014):

European Court of Human Rights, *The EMRK in 50 questions*, Public Relations Unit of the Court, 2014.

Harhoff mfl.: *Folkeret* (2017):

Harhoff, Frederik (red.), Barten, Ulrike, Buhl, Øhlenschläger, Kenneth, Daniel, Thorbjørn, Bugge, Feldtmann, Birgit & Schaumburg-Müller, Sten: *Folkeret*, Hans Reitzels Forlag, 1. udgave, 2017.

Henriksen: *International Law* (2017):

Henriksen, Anders: *International Law*, Oxford University Press, 1. udgave, 2017.

IPCC, 2014: *Climate Change* (2014):

IPCC, 2014: *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Sect Groups I, II, and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Vore Writing Team, R.K Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 151 pp.

IPCC: *Climate Change* (2013):

IPCC, 2013: *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Stocker, T.F., D. Qin, G.K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex and P.m. Midgley (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 1535 pp.

Kjølbros: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (2017):

Kjølbros, Jon, Fridrik: *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention*, for praktikere, 4. udgave, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2017.

Munk-Hansen: *Retsvidenskabsteori* (2018):

Munk-Hansen, Carsten: *Retsvidenskabsteori*, 2. udgave, Djøf Forlag, 2018.

OHCHR: *Fact Sheet No. 2 (Rev. 1)* (1996):

UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Fact Sheet No. 2 (Rev. 1)*, The International Bill of Human Rights, Geneva, June 1996, No. 2 (Rev 1).

OHCHR: *Fact Sheet No. 7/Rev. 2* (2013):

UN Office of The High Commissioner, Individual complaint procedures under the United Nations Human Rights Treaties, *Fact Sheet No. 7/Rev. 2*, United Nations, New York and Geneva, 2013.

Rodley: *Routledge Handbook of International Human Rights Law* (2013):

Sheeran, Scott, Shelton, Dinah & Rodley, Sir Nigel, Routledge: *Handbook of International Human Rights Law*, Taylor and Francis, 1. udgave, 2013.

Rytter: *Individets grundlæggende rettigheder* (2019):

Rytter, Elo, Jens: *Individets grundlæggende rettigheder*, Karnov Group, 3. udgave, 2019.

Schabas: *The European Convention on Human Rights* (2015):

A. Schabas, William: *The European Convention on Human Rights*, A commentary, Oxford University Press, 2015.

Shelton: *The Right to Environment* (1991):

Eide, Asbjørn, Helgesen, Jan (eds.): *The future of Human Rights protection in a changing world, Fifty years since the Four Freedoms Address, Essays in Honour of Torkel Opsahl, The Right to Environment*, Dinah Shelton, Universitetsforlaget, 1991.

Smith: *International Human Rights Law* (2018):

M. Smith, K. Rhona, *International Human Rights Law*, 8th Edition, Oxford University Press, 2018.

Toftegaard Nielsen m.fl: *Festskrift om menneskerettigheder* (2004):

Toftegaard Nielsen, Gorm, Vedsted-Hansen, Jens & Haagen Jensen, Claus: *Festskrift om menneskerettigheder*, til Carl Aage Nørgaard, Stenderup Jensen, Søren, EMRK art. 8's betydning inden for miljøretten, Jurist og Økonomforbundets Forlag, 2004.

UN Doc. *Protecting your environment* (2014):

United Nations Economic Commission for Europe, *Protecting your environment*, the power is in your hand, quick guide to the Aarhus Convention, United Nations, april 2014.

WHO: *Don't pollute my future* (2017):

World Health Organization, *Don't pollute my future!* The impact of the environment on children's health, Genève, 2017.

WHO: *Inheriting a sustainable world?* (2017):

World Health Organization, *Inheriting a sustainable world?* Atlas on children's health and the environment, Geneve, 2017.

WHO: *Preventing disease through healthy environments* (2016):

A, Prüss-Ustün, J, Wolf, C, Corvalán, R, Bos & M, Neira: *Preventing disease through healthy*

environments, A global assessment of the burden of disease from environmental risks, World Health Organization, 2016.

6.3. FN: resolutioner og generelle kommentarer:

UN Doc. A/HRC/29/L.21 (2015):

UN General Assembly, Human Rights Council, *Human rights and climate change*, A/HRC/29/L.21, 3. juni 2015.

UN Doc. A/64/350 (2009):

UN General Assembly, Report of the Secretary-General, *Climate change and its possible security implications*, A/64/350, 11. september 2009.

UN Doc. CCPR/C/GC/36 (2018):

United Nations, Human Rights Committee, *General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life*. CCPR/C/GC/36, 30. oktober 2018.

UN Doc. CCPR/C21/Rev.1/Add. 13 (2014):

United Nations, Human Rights Committee, *General Comment no. 31 [80] The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant*. CCPR/C21/Rev.1/Add, 13 26. maj 2014.

UN Doc. CRC/C/GC/15 (2013):

United Nations, Committee on the Rights of the Child, *General Comment no. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24)*, CRC/C/GC/15, 17. april 2013.

UN Doc. E/C.12/2002/11 (2003):

United Nations, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *General Comment No. 15 (2002), The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*. E/C.12/2002/11, 20. januar 2003.

UN Doc. E/C.12/2000/4 (2000):

United Nations, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *General Comment No. 14 (2002), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, E/C.12/2000/4, 11. august 2000.

UN Doc. E/1998/22 (1997):

United Nations, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *General Comment No. 7: The right to adequate housing (art. 11 (1) of the Covenant): Forced evictions*, E/1998/22 20. maj 1997.

UN Doc. E/1992/23 (1992):

United Nations, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *General Comment No. 4: The right to adequate housing (art. 11 (1) of the Covenant)*, E/1992/23 13. december 1991.

UN Doc. E/1991/23 (1990):

United Nations, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant)*, E/1991/23 14. December 1990.

6.4. Hjemmesider:

<http://www.achpr.org/instruments/achpr/> [besøgt d. 19/05/2019]

<http://en.african-court.org> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.coe.int/en/web/european-social-charter> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.coe.int/en/web/about-us/values> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.ecchr.eu/en/glossary/hard-law-soft-law/> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.icj-cij.org/en/court> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.ipcc.ch/about/> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.ipcc.ch/about/history/> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#interstate> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/CESCRIntro.aspx> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIntro.aspx> [besøgt d. 19/05/2019]

<https://www.ohchr.org/en/issues/pages/whatarehumanrights.aspx> [besøgt d. 19/05/2019]
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/Pages/InternationalLaw.aspx> [besøgt d. 19/05/2019]
<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/tbpetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx> [besøgt d. 19/05/2019]
<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/pages/tbgeneralcomments.aspx> [besøgt d. 19/05/2019]
<https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/WhoWeAre.aspx> [besøgt d. 19/05/2019]
<https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/humanenvironment> [besøgt d. 19/05/2019]
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27 [besøgt d. 19/05/2019]
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27&clang=_en [besøgt d. 19/05/2019]
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en [besøgt d. 19/05/2019]
<http://www.unece.org/mission.html> [besøgt d. 19/05/2019]
<http://www.unece.org/oes/nutshell/region.html> [besøgt d. 19/05/2019]
<https://www.unfpa.org/resources/human-rights-principles> [besøgt d. 19/05/2019]
<http://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html> [besøgt d. 19/05/2019]
<http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> [besøgt d. 19/05/2019]
<http://www.un.org/en/sections/issues-depth/climate-change/index.html> [besøgt d. 19/05/2019]
<https://www.who.int/about/what-we-do> [besøgt d. 19/05/2019]
<https://www.who.int/about/history/en/> [besøgt d. 19/05/2019]

6.5. Retspraksis:

6.5.1 EMD:

Di Sarno and Others v. Italy, 10. januar 2012, 30765/08.

Guerra and Others v. Italy, 19. februar 1998, 14967/89.

López Ostra v. Spain 9. december 1994, 16798/90.

L.C.B v. United Kingdom, 9. juni 1998, 23413/94.

Powell and Rayner v. The United Kingdom 21. februar 1990, 9310/81.

Tătar v. Romania, 27. januar 2009, 67021/01.

Officielle franske tekst:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90909> [besøgt d. 19/05/2019]

Legal summary:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-1736> [besøgt d. 19/05/2019]

Chamber judgment:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-2615810-2848789> [besøgt d. 19/05/2019]

6.5.2. Den Afrikanske Kommission:

African Commission / Nigeria (2001) 155/96.

Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) / Nigeria, 27. oktober 2001, 155/96.

http://www.achpr.org/files/sessions/30th/comunications/155.96/achpr30_155_96_eng.pdf [besøgt d. 19/05/2019]